

EDICIÓ

Grup d'Estudis de la Cultura i la Identitat a l'Europa Contemporània
Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la UdL
Institiut d'Estudis Ilerdencs

CONSELL DE REDACCIÓ**Director**

Joaquim Capdevila Capdevila

Vocals

Laura Bergés Saura

Josep M. Domingo Clua

Xavier Laborda Gil

Jordi Nieto Ferrando

Sandro Machetti Sánchez

Miquel Pueyo París

Carles Santacana Torres

Joan Ramon Rodríguez-Amat

Secretari

Javier de Castro

CONSELL ASSESSOR

Sebastià Serrano Farrera

Manuel Lladonosa Vall-Llebrera

Jordi Berrio Serrano

Jordi Pericot Canaleta

Josep Gifreu Pinsach

Christiane Stallaert

Enric Marín Otto

La Biblioteca de Comunicació i Cultura, creada el 2013, vol fornir a la comunitat científica llibres de recerca de diferents àmbits de la Comunicació i de la Cultura, amb la voluntat que esdevinguin obres de referència. Les obres publicades a la Biblioteca de Comunicació i Cultura han superat les avaluacions cegues per part d'experts de reconegut prestigi i han demostrat l'originalitat i el rigor de les seves aportacions. El Grup d'Estudis de la Cultura i de les Identitats a l'Europa Contemporània, de la Universitat de Lleida, i el Departament de Filologia Catalana i Comunicació d'aquesta universitat són els responsables d'aquesta iniciativa.

<http://www.publicacions.udl.cat>

Edicions de la Universitat de Lleida

Edifici Centre de Cultures i Cooperació Transfronterera

C/ Jaume II, 67. Planta baixa

25001 Lleida (Catalunya, España)

Tel. 973 70 33 92

Fax 973 70 33 93

Correu electrònic: edicions.udl@udl.cat

Joaquim Capdevila
Mariona Lladonosa
Joana Soto
(ed.)

Imaginaris nacionals moderns Segles XVIII-XXI

Edicions de la Universitat de Lleida
Lleida, 2015

Dades CIP. Servei de Biblioteca i Documentació de la Universitat de Lleida

Imaginaris nacionals moderns : segles XVIII-XXI / edició a cura de Joaquim Capdevila, Mariona Lladonosa i Joana Soto. – Lleida : Edicions de la Universitat de Lleida, 2015. – 350 p. ; 24 cm. – (Biblioteca de comunicació i cultura ; 2). ISBN 978-84-8409-749-5

I. Capdevila i Capdevila, Joaquim, ed. II. Lladonosa Latorre, Mariona, ed. III. Soto, Joana I. Nacionalisme – S. XVIII-XXI 2. Identitat col·lectiva – S. XVIII-XXI

323.17"19/21"

© Edicions de la Universitat de Lleida, 2015
© Departament de Filologia Catalana i Comunicació

Maquetació: Edicions i Publicacions de la UdL
Disseny de coberta: cat & cas
Impressió: Service Point
ISBN 978-84-8409-749-5
D L 354-2015

Índex

Introducció.....	7
Europa y la Nación. De la Modernidad a la Transmodernidad	11
<i>Christiane Stallaert</i>	
A l'inrevés. El sentit de la nació en el marc dels estats de dret moderns	27
<i>Joan Ramon Rodríguez-Amat</i>	
Canvis actuals en l'imaginari (i realitat) de l'Estat-nació	49
<i>Gonçal Mayos</i>	
Consciència nacional i consciència històrica. Els principals marcs interpretatius de la història de Catalunya en el catalanisme contemporani... ..	89
<i>Joaquim Capdevila</i>	
Premsa il·lustrada i construcció d'imaginari nacionals a la Catalunya de finals del segle XIX: <i>La Il·lustració Catalana</i> com a cas d'estudi.....	197
<i>Lucila Mallart</i>	
Un catalanisme original: Manuel Serra i Moret	215
<i>Andreu Navarra</i>	
La catalanitat i els mitjans, o la democratització discursiva	233
<i>Enric Castelló</i>	
Quan la coincidència produeix independència. El paper dels marcs interpretatius en l'actual cicle de mobilització independentista.....	267
<i>Ricard Vilaregut</i>	
La visió del CIEMEN sobre el fet nacional a Europa i una aproximació a un mètode per avaluar-lo	287
<i>David Fornès</i>	
Interculturalitat i catalanitat	309
<i>Mariona Lladonosa i Joana Soto</i>	

Introducció

És un fet que durant les últimes dècades, a cavall dels segles XIX i XX, s'ha multiplicat enormement l'interès per les identitats —per les identitats de caràcter social— i se n'han multiplicat els estudis. Estudis sobre les identitats associades al gènere, a les edats o etapes de la vida, als fets territorials (identitats (glo)locals i globals; identitats regionals i nacionals, a expressions culturals de signe ben divers, etc. han emergit amb molta força. Tot plegat no deixa de ser una expressió inversa de la problematització de la identitat en les nostres societats immerses en un estat d'hipercomplexitat i acceleració.

El volum que ara presentem també obeeix a aquest interès per les identitats socials, i també parteix, doncs, de la seva conflictivització en els nostres dies. En concret, la temàtica comuna d'aquesta obra són les identitats nacionals i, específicament, les seves reconstruccions i representacions en termes simbòlics. L'abast cronològic de l'obra correspon a la modernitat en termes sociològics, això és, des de les revolucions liberals de finals del set-cents fins als moments actuals. I és així que els seus diversos capítols s'ocupen bé de processos que tenen a veure amb la (re)configuració de les identitats nacionals en el decurs d'aquest període, bé amb els referents o amb els marcs de significació que s'encarreguen de representar-les socialment.

Val a dir que aquesta obra incorpora perspectives epistemològiques i metodològiques molt diverses. Així és que hi trobem enfocaments filosòfics, antropològics, sociològics, politològics, historiogràfics i semiòtics. Tot plegat suposa un prisma social complex —o una pluriperspectiva— amb relació al fet de les identitats nacionals i les seves recreacions en el decurs de les societats contemporànies. I és des d'aquesta complexitat que el llibre tracta qüestions com la gènesi, la construcció i la legitimació de la nació moderna, les relacions entre modernitat, nació i estat, les crisis de la modernitat i la nació moderna i els seus resultats, fets nacionals sense estat, com Catalunya o els Països Catalans, que hi són tractats en diversos capítols i que en suposen una revisió de molt llarg abast (des de la Renaixença fins a l'actual procés sobiranista), o l'impacte de les actuals migracions entre continents.

Tres capítols d'aquesta obra —els de Gonçal Mayos, Joan Ramon Rodríguez-Amat i Christiane Stallaert— coincideixen en un plantejament generalista; i els tres coincideixen a estudiar, d'acord amb unes perspectives de llarg abast, les relacions entre modernitat, nació i estat. Així és que el de Mayos, intítulat *Canvis actuals en l'imaginari (i realitat) de l'Estat-nació*, aborda les vies de construcció de l'Estat-na-

ció modern per ocupar-se al final, i de manera àmplia, de la crisi severa que afecta l'Estat-nació d'unes dècades ençà, coincidint amb la "turboglobalització", segons una metàfora de l'autor. D'altra banda, el de Rodríguez-Amat, *A l'inrevés. El sentit de la nació en el marc dels estats de dret moderns*, explora, dins el marc de la modernitat, les relacions entre nació, estat, formes culturals de legitimació de l'estat i superació del mateix estat modern. Finalment, el de Stallaert, *Europa y la nación. De la Modernidad a la Transmodernidad*, aborda, des d'una perspectiva antropològica, la naturalesa de la modernitat i la seva superació per un nou estadi sociohistòric —la "transmodernitat"— caracteritzat per les mediacions, les "traduccions" i les hibridacions culturals, i de manera que posa en relació aquests marcs d'evolució social i històrica amb la realitat nacional.

Si les aportacions referides tenen un caràcter generalista, la resta dels set capítols del llibre s'ocupen de la realitat catalana. Són tres —els de Joaquim Capdevila, Lucila Mallart i Andreu Navarra— els que tenen totalment o parcialment un objecte històric. El de Capdevila, intitulat *Consciència nacional i consciència històrica. Els principals relats de la història de Catalunya en el catalanisme contemporani*, estudia, des de la semiòtica del discurs, la construcció simbòlica de la història de Catalunya per part del catalanisme contemporani, de manera que identifica quatre models bàsics de significació i narració de la història de Catalunya desenvolupats en el marc de les tradicions de catalanisme romàntic o amb un substrat en aquest ordre. Per la seva part, Mallart, en el capítol *Prensa il·lustrada i construcció d'imaginariis nacionals a la Catalunya de finals del segle XIX: La Il·lustració Catalana com a cas d'estudi* aborda, a partir d'un conjunt d'imatges de l'arquitectura i l'urbanisme catalans aparegut a *La Il·lustració Catalana* —el periòdic patrocinat per Francesc Matheu, prohoms de la Renaixença i valedor principal dels Jocs Florals— i a *L'Avens* de manera més puntual, la configuració de la imatge de la Barcelona contemporània. I, finalment, Andreu Navarra, en el capítol *Un catalanisme original: Manuel Serra i Moret*, incideix en la ideologia que, sobre la qüestió nacional, en general, i pel que fa a la catalana, en concret, desenvolupa Serra i Moret entre els anys vint i les primeres dècades de la postguerra, en què, com destaca Navarra, el socialista català hi desenvolupa la major part —i la més reeixida— de la seva tasca com a assagista.

Altrament, els capítols d'Enric Castelló, Ricard Vilaregut, David Forniès i Joana Soto i Mariona Lladonosa s'ocupen de diferents aspectes relatius a la (re)configuració de la catalanitat durant les últimes dècades. Castelló, per la seva part, en el capítol intitulat *La catalanitat i els mitjans, o la democratització discursiva* analitza en quins termes s'han produït la definició i la difusió d'uns patrons de catalanitat per part dels mitjans audiovisuals a Catalunya des de finals del franquisme fins a l'actualitat, centrant-se sobretot en el paper de Televisió de Catalunya. D'altra banda, Vilaregut, a *Quan la coincidència produeix independència. El paper dels marcs interpretatius en l'actual cicle de mobilització independentista*, estudia, també des de

la semiòtica discursiva, el paper que han tingut els *frames* o marcs interpretatius en la catalització del procés sobiranista que Catalunya viu actualment i de manera que, segons Vilaregut, aquest fenomen es deu a la coincidència que s'ha produït en l'àmbit col·lectiu entre uns determinats marcs interpretatius o/i uns determinats episodis conjunturals que n'han demostrat la certesa. Un altre capítol que incideix en la realitat de la Catalunya actual, però també d'altres nacions sense estat, és el de Forniès, intitulat *La visió del CIEMEN sobre el fet nacional a Europa i una aproximació a un mètode per avaluar-lo*, en què s'assaja un mètode d'avaluació i d'identificació de les realitats nacionals a Europa, bo i tenint en compte factors diversos com el fet històric, territorial, cultural i lingüístic i l'evolució política. Finalment, Lladonosa i Soto, en el capítol *Interculturalitat i catalanitat*, aborden la incidència que han tingut les migracions que ha rebut Catalunya en l'últim segle (especialment en les darreres últimes dècades) en l'evolució del sentit o de la definició de la catalanitat.

Acabem de presentar succintament els deu capítols que configuren aquest volum. Són deu capítols que, des de temàtiques diverses i des de mirades disciplinàries distintes, configuren un prisma prou complementari sobre el plurifenomen de modernitat, nació i estat i els referents i marcs de sentit.

Els editors

- Sarikakis, Katharine i Rodríguez-Amat, Joan Ramon. "Towards a Critical Media Governance: Exploring the change of paradigm in public service media" a Seattle: Proceedings International Communication Association Conference, 2014.
- Sarikakis, Katharine i Rodríguez-Amat, Joan Ramon. "Regulating media convergence: supranational and global paradigms" a S. Diehl i M. Karmasin (Eds.). *Media and Convergence Management*. Klagenfurt i Vienna: Springer Texts in Business and Economics, 2013.
- Schlesinger, Philip. "Nación y espacio comunicativo". *DeSignis. Revista Latinoamericana de Semiótica*, 2 (2002): 33-49.
- Yuval-Davies, Nira. *Gender and nation*. London: Sage, 1997. Sluga, Glenda. "Identity, gender, and the history of European nations and nationalisms". *Nations and Nationalism*, 4-1(1998): 87-111.
- Smith, Anthony. "The poverty of anti-nationalist modernism". *Nations and Nationalism*. 9-3 (2003): 357-370
- Smith, Anthony. *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2000.
- Smith, Anthony. *Nationalism and modernism*. London: Routledge, 1998. Smith, Anthony. *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2000.
- Yuval-Davies, Nira. *Gender and nation*. London: Sage, 1997. Sluga, Glenda. "Identity, gender, and the history of European nations and nationalisms". *Nations and Nationalism*, 4-1(1998): 87-111.

Canvis actuals en l'imaginari (i realitat) de l'Estat-nació

Gonçal Mayos
Universitat de Barcelona

1. Estat i política sotmesos als 'mercats' turboglobalitzats

És un lament generalitzat que els estats, la política, la ciutadania i la democràcia es mostren cada vegada més impotents davant l'economia i els fluxos financers internacionals. Aquesta és segurament la més inquietant i perillosa conseqüència de la crisi post-2008, que ha posat de manifest la ineficàcia de tots els mecanismes construïts dificultosament a partir del "crac de 1929" per encarar les crisis sistèmiques del capitalisme.

S'han mostrat totalment ineficaces les autoregulacions dels agents econòmics privats (en especial, immobiliàries, bancs, asseguradores, agències de valoració...), però també els mecanismes dels Estats-nació (bancs centrals, ministeris d'economia i finances, instituts reguladors...) i les institucions internacionals creades precisament per a aquesta funció (FMI, BM, OMC... i organismes de la Comunitat Europea). Certament, moltes veus van avisar que no s'anava pel bon camí o, fins i tot, que ens dirigíem cap al precipici, però no van ser escoltades i —a més— la crisi resultant va superar clarament les pitjors expectatives.

La constatació d'aquest fracàs, tant en l'autoregulació econòmica i en la vigilància política com en la predicció, previsió o —fins i tot— l'alerta davant els primers símptomes, va fer exclamar a autoritats de l'*establishment* (per exemple, el llavors president francès Sarkozy) que calia "reformar el capitalisme". Durant el 2009 —quan ja tothom va veure que no es podia negar l'evidència d'una crisi més profunda que mai— hi va haver moments de pànic, sobretot entre les elits governants europees i nord-americanes, que van dur a afirmacions com la mencionada i mai abans pronunciades en aquells fòrums.

Actualment, s'ha passat del pànic a la depressió conformista i, malgrat que la crisi s'ha aprofundit encara més, s'ha imposat un consens mundial que renuncia a qualsevol reforma o limitació de l'economia neoliberal mundial. Per això han callat totalment les veus crítiques dins de l'*establishment* internacional i, avui, ja només es contemplen i enuncien propostes relativament concretes i de curt abast. A més, tan sols s'intenten aplicar solucions que clarament pressuposen les lleis econòmiques neoliberals, considerant-les l'única possible gestió de la realitat i l'única sortida practicable de la crisi. Dues dècades després d'enunciar la seva tesi de la "fi de la història", en molts sentits avui s'imposa Francis Fukuyama¹ i l'acceptació del final dels grans debats o alternatives ideològiques.

Per la imposició creixent d'aquest consens, no hi ha cap Estat ni cap governant, salvant potser Islàndia i el president de Veneçuela Chávez, que no es limitin a fer una política estatal a partir de les necessitats i dinàmiques econòmiques internacionals. Per tot això, ara mateix sembla una utopia condemnada al fracàs la idea moderna (llavors indiscutible tant en la realitat com en l'imaginari) de l'omnipotència de l'Estat-nació per conduir fèrrriament l'economia "nacional" des dels seus poderosos i omnipresents mecanismes. Recordem que durant tota l'edat moderna, l'economia internacional era vista com una mera ampliació de "la nacional" —i totalment subordinada!

Però tot ha canviat amb l'actual turboglobalització monàdica,² de la qual la crisi post-2008 és una manifestació especialment crua. Certament, la globalització humana és molt antiga, però l'actual té la diferència que interconnecta acceleradament la Terra amb les tecnologies de la informació i comunicació (TIC), fins al punt que pràcticament l'ha convertit en una única "mònada" sense buits i on —com apuntava el filòsof Leibniz— l'espai, la distància i —gairebé— la matèria semblen perdre "realitat" o —almenys— importància. Per això, des del "Global Village" de McLuhan fins a la societat del simulacre de Baudrillard³ i la "modernitat líquida" de Bauman,⁴ han proliferat tesis que destaquen la superació (fins i tot desaparició) de la pretesa "solidesa" de les determinacions geogràfiques i materials en les societats postindustrials avançades.

1. Fukuyama, Francis. "El futuro de la historia". *Foreign Affairs*. January/February, 20012; Fukuyama, Francis. *La construcción del Estado: hacia un nuevo orden mundial en el siglo XXI*. Barcelona: Ediciones B, 2004 i Fukuyama Francis. *El fin de la Historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta, 1992.

2. Mayos, Gonçal. "Conocimiento y cultura, ¿Agentes de barbarie?" a Y. Onghena i A. Vianello (coords.). *Políticas del conocimiento y dinámicas interculturales. Acciones, Innovaciones, Transformaciones*. Barcelona: United Nations University i Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), 2012: 139.

3. Mayos, Gonçal. "Baudrillard i la societat simulacre". *Barcelona Metropolis. Revista de Información y Pensamientos Urbanos*, 2010: 36-39. Vegeu-lo a: <http://www.barcelonametropolis.cat/ca/pagè.asp?id=21&ui=363>.

4. Bauman, Zygmunt. *Modernidad líquida*. México: FCE, 2010.

Doncs bé, els Estats-nació moderns —malgrat el gran poder que encara conserven⁵ (Sassen 2010)— són dels més afectats pel debilitament provocat per la turboglobalització monàdica actual. Avui, els mercats financers i tecnològics globals s'han convertit en hegemònics. En canvi, el "deute sobirà o nacional", els "mercats nacionals" i l'Estat-nació han perdut gran part de la seva independència, així com la inexpugnabilitat de les seves fronteres. Per això, ara mateix, l'Estat, la política, la ciutadania i la democràcia es mostren impotents i claudicants davant l'economia i els anomenats "mercats".

2. L'imaginari modern de l'Estat

Per copsar en tota la seva magnitud el canvi conceptual i simbòlic que representa l'actual submissió estatal als mercats globals, cal que recordem breument el que simbolitzava l'Estat per a una gran part de la modernitat. L'Estat simbolitzava i "era" literalment "Déu en la terra" —en termes de Hobbes; "era" la realitat política suprema, "l'esperit objectiu" i la "llibertat efectivament realitzada" —en termes de Hegel. Per això, Josep R. Llobera⁶ (1996) titula *El dios de la modernidad* el seu llibre que analitza el desenvolupament del nacionalisme i el somni de l'Estat-nació des de l'herència medieval fins a la seva plena divinització moderna.

L'Estat era la forma institucional madura que tota nació havia d'aspirar a assolir. Per què? Perquè només l'Estat pot garantir —es deia— la plenitud a la qual aspira tota nació; només ell pot dirigir, protegir i convertir una població —que sense ell està condemnada al caos, si no a la guerra— en un ordre social estable i harmònic (l'ideal positivista del lema *Ordem e progresso* incorporat a la bandera brasilera).

L'Estat era pensat, també (dins el marxisme-leninisme), com el gran mecanisme institucional de què hom s'ha d'apoderar per fer possible la revolució. Només des del poder de l'Estat es pot transformar eficaçment —es deia— el mode de producció, les relacions socials d'explotació i generar —fins i tot— "un home nou" que heretaria la terra i habitaria un món sense classes. Es pressuposava —doncs— que només des del totpoderós Estat es podria trobar el mecanisme efectiu per canviar la realitat i la societat, en especial la realitat econòmica i les formes productives.

Malgrat la confrontació ideològica, podien coincidir en aquest seductor imaginari de l'Estat des dels liberals fins als marxistes, passant fins i tot per molts conservadors i tradicionalistes. Per això, la Política (amb majúscules) era identificada amb

5. Sassen, Saskia. *Territorio, autoridad y derechos. De los ensamblajes medievales a los ensamblajes globales*. Buenos Aires: Katz, 2010.

6. Llobera, Josep R. *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*. Barcelona: Anagrama, 1996.

la direcció i el control de l'Estat. Per això, el polític carismàtic i decisiu era pensat com a "estadista" (algú que —com deien els corifeus de Fraga Iribarne— tenia l'Estat dins del cap i en coneixia tots els recursos i necessitats). Precisament per això, "l'estadista" podia imposar a l'Estat-nació una direcció que indefectiblement havia de seguir darrere seu tota la societat, el conjunt de la població. Política era, doncs, "raó d'Estat", era lluita per controlar l'Estat: el veritable poder (des de Maquiavel fins a Mao, passant per La Boétie, Voltaire, Kant, Robespierre, Hegel, Marx, Weber, Lenin i Carl Schmitt).

Fins i tot els liberals acabaven admetent que la societat només puntualment podia oposar-se a l'Estat, ja que aquest tendeix a concentrar les grans fonts de poder. Per tant, el que cal —deien els liberals— és que la societat civil ocupi l'Estat, el vigili constantment des de dins i el redueixi a les estructures mínimes inevitables (el més radical i coherent, Nozick.⁷) Llavors, encara podria complir el seu paper, però deixaria de ser un gran perill per a la llibertat dels individus, i una costosa i opressora estructura burocràtica per a la societat en conjunt.

Durant tota l'edat moderna, i malgrat una certa democratització que havia posat fi a les anomenades "monarquies absolutes", l'Estat era pensat encara com a absolut i se l'imaginava totpoderós. A més, en molts sentits, efectivament era "absolut" dins del seu territori o poc hi faltava. Gaudia dels principis clàssics de tot Estat sobirà: monopoli de la violència; representava l'última instància en els poders judicial, legislatiu i executiu; la raó d'Estat era assumida quasi indiscutidament pels seus grans funcionaris, etc.⁸.

Com deia lúcidament i amb contundència Ramon Valls:

[Fins i tot] l'Estat liberal lockià, tot i la certa suavització que significa la divisió de poders i el democratism limitat de la Cambra baixa, no deixa de ser un Estat absolut. Poder castigar amb la mort, l'autèntic senyor absolutament absolut deia Hegel, no deixa de ser un poder ben absolut. [...] Repeteixo: el rei ha deixat de ser absolut, però l'Estat no.⁹

Ja Michel Foucault¹⁰ va posar de manifest que la benintencionada humanització i suavització en la penalitat de Beccaria i d'altres va ser instrumentalitzada pel poder (i Foucault accepta que l'Estat modern exercia el poder suprem) per romandre encara més incontestat i incontestable.

Per això, i durant segles, es partia del principi "tot amb l'Estat, res sense". L'Estat no era només "Déu (castigador) en la Terra", sinó que també era el Déu benèvol que fomentava "biopolíticament"¹¹ la vida i el benestar dels seus súbdits. Per tant, l'Estat era també la gran eina modernitzadora i emancipadora, ja que només ell faria lliures els pobles i les nacions, a més de fer-los pròspers.

Especialment a mesura que els Estats moderns esdevenen biopolítics i, encara més, quan al segle XX es creen els anomenats "Estats del benestar" i "Estats providència", també van centrant-se cada vegada més en les qüestions econòmiques. És a dir, van esdevenir potents i productius "Estats poètics".¹² D'aquesta manera, la major part de les grans potències colonials europees van poder superar la pèrdua de les colònies, recuperar-se de dues guerres mundials en els seus territoris metropolitanos, mantenir-se en la cursa d'armament, augmentar el seu control sobre la ciutadania i —fins i tot— finançar un cert "Estat del benestar". Així, garantien la salut dels soldats i mà d'obra¹³ mentre que, —d'altra banda—, evitaven el perill d'una revolució política. Tot això, incloent-hi un pacte social implícit després de la II Guerra Mundial, va començar a desmuntar-se a partir de les polítiques neoliberals de Thatcher als anys 80, que han culminat amb la crisi post-2008.

Com veiem, i en un procés invers a l'actual, cada vegada més l'acció de l'Estat es concentrava en qüestions en última instància econòmiques o amb efectes en la producció "nacional". Malgrat que l'acció de l'Estat era pensada com a omnívora, omnipotent i omnipresent (per tant, omnicomprendsivament "biopolítica"), el seu principal objectiu o condició de possibilitat se circumscribia a esdevenir un racional i eficaç "Estat poètic".

Certament, l'objectiu era sotmetre políticament i canviar des de l'acció estatal tota la vida (bios) dels ciutadans, però, sobretot, amb vista a posar-los a produir de la manera més eficaç. Aquest imaginari —però també realitat— era tan fort que el totalitarisme semblava inevitable, ja que resultava de la colonització de la completa vida social per part d'un Estat i els seus nuclis de poder, sense deixar cap esfera mínimament autònoma.¹⁴

11. Foucault, Michael. *La voluntad de saber*. México: Siglo XXI, 1978 i Foucault, Michael. "Hacer vivir y dejar morir: la guerra como racismo". *Archipiélago*, 7 (1976): 75-93.

12. Borges, José Luiz. "La Era de la Justicia. Derecho, Estado y límites a la emancipación humana, a partir del contexto brasileño". *Astrolabio: Revista Internacional de Filosofía*, 11 (2010): 75-85.

13. Va ser l'objectiu explícit de Bismarck en crear el primer model de seguretat social mínimament universal.

14. Arendt, Hannah. *Los orígenes del totalitarismo*. Madrid: Taurus, 1974.

7. Nozick, Robert. *Anarquía, Estado y utopía*. México: FCE, 1999.

8. Mayos, Gonçal. "La raó d'Estat: raó o desraó?" a Ll. Alegret (ed.) *Filosofia i política, ara*. Barcelona: La Busca, 2004: 75-102.

9. Valls, Ramon. *Ètica para la bioètica y a ratos para la política*. Barcelona: Gedisa, 2003: 84.

10. Foucault, Michael. *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.

3. Inseparabilitat del real i l'imaginari

En els processos socials (almenys quan s'arriba al detall històric precís) són inseparables el real i l'imaginari, la institucionalització efectiva i el simbolisme, les pràctiques d'exercici del poder i les pràctiques de legitimació del poder. De fet, la constatació d'aquesta inseparabilitat ha estat el resultat més clar d'una llarga polèmica que va tenir en el 1983 un punt àlgid. Aquest mateix any es van publicar les versions originals de tres grans llibres, molt vinculats, i que —precisament— encaraven els aspectes simbòlics i imaginaris dels fenòmens socials. Estem parlant d'*Imagined Communities*, de Benedict R. Anderson;¹⁵ *The Invention of Tradition*, d'Eric J. E. Hobsbawm¹⁶ (tristament mort fa poc) i Terence O. Ranger, i *Nations and Nationalism*, d'Ernest A. Gellner.¹⁷

Segurament no va ser casualitat que coincidissin a publicar-se el 1983, ja que llavors començava a percebre's l'esgotament de la visió marxista "oficial" i del "socialisme real" de l'URSS. Tampoc no es podien menystenir crítiques dels nous moviments socials sorgits del maig del 68, que eren desenvolupades i amplificades pels *Cultural Studies*, el postestructuralisme francès, la desconstrucció derridiana, el postmodernisme... Certament, els tres llibres citats criticaven i no volien caure en el que interpretaven com una excessiva valoració dels elements simbòlics, ideals, culturals i superestructurals en molts moviments coetanis: d'estudi del nacionalisme i els mencionats *Cultural Studies*, crítics postestructuralistes, desconstruïvistme i postmodernisme. Però alhora, i segurament influenciats per la "tendència" del temps i dels debats que s'hi generaven, tots tres llibres volien també criticar i reaccionar en contra de les anàlisis excessivament "realistes", fixistes i simplificadores dels processos socials, les quals volien renovar i enriquir (com així ho van fer).

El resultat va ser (al nostre parer) una important refundació de les anàlisis sociològiques que posen de manifest la inseparabilitat última de la realitat i la construcció fenomènica i conceptual que en fem; del "real" i l'imaginari; de la institucionalització efectiva i del simbolisme institucionalitzat; dels mecanismes d'exercici del poder i dels mecanismes de legitimació d'aquest exercici. On comença una cosa i acaba l'altra? Aquí hi ha el problema. Com a mínim, la part més interessant de les

anàlisis i les problemàtiques es juga en una borrosa "zona gris"¹⁸ on realitat i imaginari es barregen profundament.

En aquest article sempre destacarem aquesta inseparabilitat última, com ja es veu en el parèntesi del títol. És un error creure que només parlem del "simbolisme i l'imaginari" dels Estats-nació: també parlem de la seva manifestació històrica real. Sense la indiscutible eficàcia i assumptió social de l'imaginari que investiguem, l'Estat-nació modern no hauria tingut tant poder efectiu ni real. Si l'essència del poder és manar i ser obeït, és clar que hom pot realitzar-lo per la força o per la persuasió, per la violència o per l'autoritat acceptada. Evidentment, és en la persuasió i l'autoritat acceptada on el simbolisme i l'imaginari són absolutament clau. Ara bé, tampoc no ho serien tant —no ens enganyem— sense els suport implícit o explícit dels mecanismes més efectius i físics d'exercir la violència. D'altra banda, però, la violència no es pot exercir tothora ni contra tothom: llavors l'ordre social seria impossible.

Significativament, l'historiador Michael Mann (1991 i 1997) distingeix "quatre fonts del poder social": ideològica, econòmica, militar i política¹⁹. En línies molt similars s'expressen també el sociòleg dels mitjans de comunicacions de masses John B. Thompson²⁰ (que distingeix "quatre formes de poder —econòmic, polític, coercitiu i simbòlic") i el sociòleg polític Anthony Giddens.²¹ Pot haver-hi diferències en la classificació o en l'estructuració dels tipus de poder, però els estudiosos citats coincideixen a considerar que en els esdeveniments socials complexos (i l'Estat-nació ho és, evidentment) costa molt determinar on comença un tipus i acaba l'altre.

Recordem que iniciàvem l'article amb el generalitzat escàndol davant la creixent impotència dels Estats-nació per controlar els mercats turboglobalitzats, i ho oposàvem al discurs, i realitat, moderns d'uns Estats-nació omnipotents en el seu territori "nacional". L'escàndol no és només resultat de veure negativa la realitat: també hi ha sorpresa (fins a arribar a la negació) davant de quelcom que es veu inconcebible, inimaginable, inassumible... Evidentment, aquí ja no estem en la freda anàlisi dels fets, sinó en un debat molt calent que commou ideals, expectatives i

18. Manllevem i adaptem l'expressió de Primo Levi (2003), que l'usa per designar els àmbits —per exemple, un camp d'extermini nazi— on es perd la clara dicotomia dels valors morals, de bé i mal... Vegeu Levi, Primo. *Si esto es un hombre*. Barcelona: El Aleph, 2003.

19. Mann, Michael. *Las fuentes del poder social. Una historia del poder desde los comienzos hasta 1760 d.C.* Madrid: Alianza, 1991: volum I i Mann, Michael. *Las fuentes del poder social. El desarrollo de las clases y los Estados nacionales 1760-1914.* Madrid: Alianza, 1997: volum II.

20. Thompson, John B. *Los media y la modernidad. Una teoría de los medios de comunicación.* Barcelona: Paidós, 2003.

21. Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence. Contemporary Critique of Historical Materialism.* Cambridge: Polity Press, 1985: volum II.

15. Anderson, Benedict. *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme.* Catarroja: Afers/Universitat de València, 2005.

16. Hobsbawm, Ervin i Ranger, Terence (eds.). *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

17. Gellner, Ernest. *Naciones y nacionalismo.* Madrid, Alianza: 2003.

perspectives ideològiques profundes. I així sol ser quan hi ha en joc qüestions de gran calat.

Per aprofundir en la comparació del marc modern i l'actual, mostrarem breument com els Estats-nació occidentals es van construir realment i imaginàriament en tres grans processos de coagulació al voltant del rei, del parlament o de la llengua-cultura. També veurem que van haver de mostrar la seva eficàcia i modernització superant quatre grans reptes i creant un "mercat nacional", una ciutadania "nacional", una "cultura nacional" i la pròpia institucionalització burocraticoracional (en termes de Weber).²²

4. Tres camins vers la construcció de l'imaginari (i realitat) de l'Estat-nació

Tres grans mecanismes (ahora "reals" i "imaginaris") van permetre durant més de quatre segles construir els moderns Estat-nació, els diversos tipus de nacionalisme i el poderós imaginari que definia els Estats-nació com a omnipotents, Déus o Leviatans en la Terra. La fórmula històrica concreta sobre la qual es constitueix cada Estat-nació varia, però en general podem destacar-ne tres elements, que corresponen a tres etapes històriques, i tres camins de construcció relativament diversos.

Com veurem, alguns van sumar tots tres processos en diverses proporcions, mentre que d'altres es van basar sobretot en un o dos. En tot cas, i al nostre parer, els tres elements-camins funcionen com a condició històrica de possibilitat dels Estats-nació. Així, també les actuals nacions sense Estat poden ser analitzades com el resultat històric que resulta del seu fracàs a l'hora de culminar adequadament almenys un d'aquests processos.

Malgrat ser diversos i sovint contradictoris, els tres mecanismes que esbossarem conjuminen ahora pràctiques històriques, polítiques, econòmiques, socials i culturals, i inclouen sempre destacables components simbòliques, propagandístiques i imaginàries. Analitzem breument els tres processos al voltant dels quals creiem que l'Estat-nació modern va construir-se.

4.1. Coagulació al voltant del rei absolutista

Segurament, els primers i ja reeixits processos d'Estat-nació es fan al voltant d'un rei "absolutista",²³ la seva acció de govern i la seva poderosa simbologia. Aquest és

el cas de la primera versió d'Estat-nació a Anglaterra i França, però també de Castella (i amb ella el que després esdevindrà Espanya) i més tard, Rússia, Prússia... Evidentment, el fort comandament i simbolisme de la monarquia en els primers Estats-nació va ser un element inseparablement imaginari i real, superestructural i infraestructural, basat en simbologia, però també en pràctiques de poder concretes i empíricament constatables.

En el cas anglès, va ser clau, per exemple, el molt conegut encadenament de fets del nomenament, el 1532, d'Enric VIII com a cap suprem de l'Església d'Anglaterra i que Thomas More hagués de renunciar a la cancelleria i fos ajusticiat el 1535. Va ser un molt complex procés de lluita amb el Papat i l'Imperi espanyol, marcat per la necessitat d'un hereu al tron i moltes circumstàncies —fins i tot personals— del rei i implicats. Ara bé, un dels resultats més clars va ser la consolidació d'un imaginari nacional (i, per tant, d'un nacionalisme) al voltant d'Eduard VIII, que es va mostrar capaç de controlar absolutistament el seu regne en pugna amb els principals poders del seu temps. D'una manera molt contundent, potser no del tot prevista però sí conduïda amb mà de ferro, es va produir un salt qualitatiu en la percepció que els seus súbdits tenien de la monarquia anglesa.

Tots van interioritzar que havia assolit amb força (si bé encara en part inconscientment) un nou nivell, el de l'Estat-nació. Valorant el resultat de tot aquest complex procés, Liah Greenfeld conclou:

La perspectiva de Sir Thomas [More] era la de una època prenacionalista. La posició de sus jueces le parecía incomprendible. No se daba cuenta de que ya habían cambiado, de que, al contrario que para él, para ellos, el hecho de ser inglés ya no era una lealtad accidental, sino que se había convertido en la propia esencia de su ser.²⁴

Mutando mutandis, quelcom similar va passar a França una mica més tard. En lloc de convertir-se en caps directes d'una nova religió d'Estat i, per tant, en enemics totals del Papat de Roma, com Eduard VIII, els reis francesos —creixement qualificables d'absolutistes— van intensificar tant la seva relació amb la religió cristiana que la van incorporar a la seva simbologia més pròpia. D'aquesta "cristiana" identitat generada pels reis francesos aviat en va sortir una incipient "identitat nacional" que després viurà altres vicissituds, per exemple, secularitzant-se republicanismament i jacobina durant la Revolució Francesa.

societat, cosa que aquell "absolutisme" no podia fer efectivament. En tot cas, l'imaginari era clar i moltes de les pràctiques efectives partien del pressupòsit d'un "poder absolut".

24. Greenfeld, Liha. *Nacionalismo. Cinco vías hacia la modernidad*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2005: 38.

22. Weber, Max. *Ensayos sobre sociología de la religión I*. Madrid: Taurus, 1992.

23. Obviarem aquí la qüestió de fins a quin punt el seu poder efectiu era o podia ser realment "absolut". Segurament, els estats actuals tenen un poder superior que penetra en els darrers racons de la

Per no allargar-nos, recorrem també a Greenfeld, que sintetitza:

La identidad francesa singular, la conciencia de ser *francés*, aunque limitada a un reducido círculo de élite, existía siglos antes de ser reinterpretada como identidad *nacional*. Esta conciencia, posibilitada por la continuidad, la independencia y una temprana, aunque relativa, centralización de la autoridad de unos monarcas [...] fue articulada desde muy pronto por eclesiásticos. [...] Posteriormente en tiempos de Richelieu [mana de 1616 a 1642], se vinculó al concepto de 'Estado'. Sin embargo [...] se centraba en y derivaba de la relación de dependencia respecto al rey, y de la lealtad hacia el mismo. [...] El rey francés nombrado por Dios sustituyó a la Iglesia, de la que había sido hijo mayor; y el Estado (algo que en Francia acabó convirtiéndose en lo mismo que la nación) sustituyó al rey²⁵.

No ens allargarem apuntant els detalls de cada cas, però és evident que —molt més tard a Rússia— l'Estat-nació i el nacionalisme també es construiran al voltant de dos grans monarques, que són qualificables tant “d'absoluts” com de “dèspotes il·lustrats” (coses, aleshores, no contradictòries): “Hay dos autócratas a los que se puede hacer directamente responsables de haber inculcado la idea de nación a la elite rusa y de haber despertado en ella el poderoso y estimulante sentimiento de orgullo nacional: son Pedro I y Catalina II.”²⁶

Quelcom similar podríem dir fins i tot de Prússia, per exemple, amb Frederic II el Gran, la qual cosa no es contradiu —com es pot veure en la nostra anàlisi, que pensa aquests tres processos com a superposables— amb el fet que el posterior nacionalisme alemany madur es desenvolupés sobre bases culturals.

No ens resistim a comentar breument el peculiar —però també molt significatiu— cas català, que és una de les nacions sense Estat que segurament més a prop ha estat diverses vegades d'arribar a constituir-se en Estat, sense aconseguir-ho plenament. D'una banda, en un moment força primerenc, la corona catalanoaragonesa aconsegueix una sòlida estructuració quasi estatal amb la cancelleria reial. Més tard, Ferran el Catòlic (saluat per Maquiavel com un dels grans prínceps del moment) podria haver estat el centre coagulador d'un procés com el que hem mostrat en relació amb Anglaterra i França. No obstant això, potser per l'aliança matrimonial amb Castella i les posteriors vicissituds, no va arribar a quallar com a origen d'un Estat-nació catalanoaragonès. Segurament també va ser molt decisiva la fascinació dels catalans pels equilibris medievals quasi parlamentaris en què van excel·lir. Podem sintetitzar a manera d'hipòtesi que ni catalans ni aragonesos van

arribar a apostar a fons per una monarquia catalanoaragonesa forta (com potser sí que van fer, al cap i a la fi, els nobles castellans i lleonesos).

Vist el que acabem de dir, potser la història catalanoaragonesa resultaria d'haver intentat un procés com el segon que ara analitzarem, però massa d'hora i, en tot cas, massa dèbilment. Encara que també van tenir els seus dubtes —fruit precisament de l'imaginari que considerava el monarca imprescindible per a la guia última de l'Estat—, Cromwell i gran part del parlament anglès van ser capaços d'imposar-se en el joc polític. Així —gairebé sense adonar-se'n— van obrir una nova via vers l'Estat-nació i el reforçament nacionalista, que —aquí, però no a tot arreu— se sumava a l'anterior coagulació al voltant del rei absolutista.

4.2. Coagulació al voltant del parlament

Culminant un llarg procés de conscienciació del parlament anglès sobre la seva capacitat per simbolitzar i representar la “nació” reunida i autoconstituïnt-se, Oliver Cromwell serà capaç de guanyar la guerra al rei, empresonar-lo, jutjar-lo i ajusticiar-lo. Significativament, i malgrat la seva preponderància personal, ho farà en nom de les “llibertats dels anglesos”, representades pel Parlament. Així s'esdevé una segona coagulació de l'imaginari de l'Estat-nació i del nacionalisme al voltant dels parlaments “nacionals”.

S'hi van barrejar potents simbologies de representació i autoconstitució nacional, elements religiosos d'igualtat dels creients davant Déu, o del perill que per a la nació representava l'obediència exterior del “papisme” i, fins i tot, d'escatologia revolucionària. Però alhora també es van posar en marxa noves pràctiques de poder i d'implicació en el govern de noves classes mitjanes-altes.

Amb tota probabilitat, sense el descobriment d'aquests potents mecanismes de poder no n'hi hauria hagut prou amb l'imaginari a favor del Parlament, la nació autoconstituïnt-se, la igualtat dels anglesos... per evitar que la caiguda de Cromwell i el retorn monàrquic comportessin de nou la gairebé total submissió del parlament al monarca (com passava aleshores arreu). La suma del nou imaginari i dels mecanismes que les classes mitjanes-altes havien après a usar al voltant del parlament, però, va possibilitar la ràpida i poc sagnant revolució “gloriosa” de 1688. De fet, fàcilment la podem concebre com una espècie de cop d'Estat del Parlament anglès, que deposa el rei vigent —el catòlic Jaume II—, escull un nou rei estranger (emparentat per casament, protestant i que —significativament— no sabia parlar

25. Greenfeld, Liha. “Nacionalismo...”: 125.

26. Greenfeld, Liha. “Nacionalismo...”: 236.

anglès²⁷), guanya la guerra així oberta i, després, governa amb gran eficàcia l'Estat i el país.

Greenfeld sintetitza molt bé una valoració que es va estenent per tota la societat, si bé parteix de les classes mitjanes-altes, que se senten el nucli actiu de la "nació", que estan representades pel Parlament i que guiaran la "gloriosa":

La Revolución ayudó a desentrañar problemas históricamente asociados con la idea de nación que, sin embargo, no eran esenciales para ella, y dejó claro que el nacionalismo tenía que ver con el derecho a la participación en el gobierno de la entidad política: tenía que ver con las libertades y no con la monarquía ni con la religión. [...] mientras que previamente lo que legitimaba el nacionalismo era su asociación con la religión, ahora era la vinculación con el primero lo que daba sentido a la segunda. [...] Resulta significativo que los cavadores representaran la penetración de la conciencia nacional en los estratos sociales más bajos, anteriormente inmunes a sus avances. [...] Ser inglés significaba ser fundamentalmente igual a cualquier otro inglés y tener derecho a una parte de cualquier posesión de la nación.²⁸

Així, Anglaterra aconseguix un nou nivell d'Estat-nació que aprofundeix el ja assolit abans. És interessant, dins de la línia de l'anomenat "nacionalisme banal",²⁹ que Anglaterra fa aquest salt en el seu nacionalisme gairebé sense voler-ho ni adonar-se'n. De manera que segurament la percepció general —tant dels anglesos com de molts estrangers— seria contrària a veure Anglaterra com una de les més clares fundadores del nacionalisme modern.

Com hem apuntat, quelcom similar (encara que aquí més universalment percebut) passa també a la França revolucionària i jacobina que culmina el procés nacionalitzador de l'Estat-nació republicà i laic. Significativament, ho fa esclafant violentament l'absolutisme cristià dels reis francesos, però perllongant a un nou nivell, el nacionalisme i les estructures d'Estat-nació que aquells havien aconseguit. Ernest Renan ja ho reconeix implícitament a *Qu'est-ce qu'une nation?*

L'erràtica, dèbil i anacrònica política de Lluís XVI i la intransigència suïcida del partit de la Cort van fer inevitable la revolució, en un drama en tres actes que va donar lloc al procés clarament autocatalític i creixentment radicalitzat dels primers anys de la Revolució Francesa. En primer lloc, van bloquejar totalment les tímides i

del tot necessàries reformes de l'Estat impulsades pels ministres moderats Turgot, Necker, Maurepas i Malesherbes.³⁰

En segon lloc, només dos anys després de fer fora aquells reformadors, i davant de la total incapacitat de redreçar les finances monàrquiques, faciliten la guspira revolucionària tot despertant noves esperances, permetent estructurar-se políticament a les disperses reivindicacions polítiques i facilitant fins i tot que assoleixin representació efectiva a més d'imaginària. Després de més de 150 anys d'haver estat dissolts per Lluís XIII, es convoquen els Estats Generals i es demanen als diversos estaments i instàncies administratives locals uns *cahiers de doléances* que mobilitzen la societat.

En tercer lloc, la monarquia pretén tallar en sec tot aquest procés social sense tenir en compte l'enorme inèrcia que havia assolit ni cap tipus de catarsi social. Encara més, després d'acceptar el 1788 les reivindicacions històriques, com doblar els representants del Tercer Estat, s'oposa —inconseqüentment— al vot individual dels representants, imposant un anacrònic vot per estaments (aristocràcia, clergat i tercer estat tindrien cadascun un vot col·legiat).

Així, la mateixa monarquia i aliats provoquen un important realineament de tota la resta de l'espectre social i —especialment— dels seus representants als Estats Generals. Com a resposta a la dissolució decretada pel rei i l'abandonament de l'alta noblesa i el clergat, s'autoconstitueixen en Assemblea Nacional Constituent (17/06/1789) els representants del tercer estat amb altres reformistes de la noblesa, com Mirabeu o Bailly —el lector oficial del jurament del Jeu de Paume—, i del clergat, com l'Abbé Sieyès —redactor del jurament i autor de l'important pamflet revolucionari *Què és el tercer estat?*— o l'Abbé Gregoire.

No ha de sorprendre, doncs, que al voltant d'aquest llarg procés i dels homes que hi participen, erigits en "representants de la nació", es coagulés un nou nivell del nacionalisme francès (que se superposa al monàrquic). Les classes mitjanes hi troben un profund simbolisme que mobilitzava les aspiracions col·lectives, tot vinculant la pròpia dignitat a uns drets socials i a la participació activa en política, sobre la base de representar la nació francesa.³¹

Es va produir així una complexa però clara dialèctica que transformava els eixos simbòlics del nacionalisme anterior en un nou nacionalisme "republicà":

La entronización de la Nación como origen de todos los valores. La Nación substituyó al rey como fuente de identidad y centro de la solidaridad social, del mismo modo que el monarca había substituido a Dios. Cuando llegó la Revolu-

27. Aquesta manca va ser valorada positivament per molts líders del Parlament anglès, perquè així es minimitzaven les possibilitats que el nou rei es pogués imposar massa en el futur.

28. Greenfeld, Liha. "Nacionalismo...": 130.

29. Billig, Michael. *Nacionalisme Banal*. València: Universitat de València i Afers, 2006.

30. Mayos, Gonçal. *A-R-J. Turgot. Discursos sobre el progreso humano. Edición, estudio preliminar, traducción y notas de Gonçal Mayos*. Madrid: Tecnos, 1991.

31. Greenfeld, Liha. "Nacionalismo...": 255.

ción la transformación fue completa. Lo 'nacional' se convirtió en atributo de todo lo que antes había sido 'real' [real]; *nacionales* eran la guardia, el ejército, la asamblea, la educación, los dominios, la economía, el bienestar y la deuda. [...] La autoridad del rey pasó a la Nación y con ella los atributos del estado real: su carácter unitario y abstracto, la naturaleza indivisible de la soberanía. La nación se convirtió en Rey.³²

Sense antecedents absolutistes ni monàrquics, però ja amb un important sentiment o tendència nacionalista incorporats en els seus colons anglesos, les 13 colònies de Nord-amèrica aconseguen una nova via a l'Estat-nació que (malgrat les dissidències internes) és molt ràpida en termes històrics. S'aprofiten, sens dubte, de la manca de condicionants com unes aristocràcia i monarquia arrelades en el territori, que representaven a Europa un pes contrarevolucionari molt més important que no a l'Amèrica del Nord. Potser per això Benedict Anderson considera les 13 colònies angleses de l'Amèrica del Nord com l'origen del nacionalisme modern.³³

La comparació és totalment desproporcionada malgrat que, com totes les revolucions "burgeses", la independència nord-americana, segons Gore Vidal:

Nunca fue, ciertamente, una insurrección de masas. Para empezar, el dieciséis por ciento de los americanos eran *tories*, es decir, leales a la corona. Eran asimismo algunos de los hombres más pudientes y cultivados de la colonia. A lo largo de los ocho años siguientes, cuando la rebelión desembocó en guerra, muchos de ellos huyeron a Canadá o incluso 'regresaron' a Inglaterra.³⁴

També, i sobretot, s'aprofiten del fet que en l'imaginari de molts colons anglosaxons ja hi ha un important component nacionalista i que l'únic govern legítim de la nació és el que arrela en les voluntats i representants de la ciutadania. Com diu Greenfeld, el nacionalisme arriba ja a l'Amèrica del Nord incorporat en la mentalitat:

Los colonos ingleses llegaron allí con una identidad nacional; era algo que les venía dado. Necesariamente, concebían la comunidad a la que pertenecían como una nación; la idea de nación fue una herencia para los Estados Unidos. Por tanto, en ellos, la identidad nacional no solo fue anterior a la formación de la identidad estadounidense propiamente dicha (al sentimiento de singularidad

32. Greenfeld, Liha. "Nacionalismo...": 230.

33. Anderson, Benedict. "Comunitats imaginades...".

34. Vidal, Gore. *La invención de una nación. Washington, Adams y Jefferson*. Barcelona: Anagrama, 2004.

estadounidense), sino al marco institucional de la nación americana, e incluso al territorio nacional.³⁵

Podem sintetitzar que en l'imaginari de gran part de la immigració —potser no només anglosaxona—, a Amèrica hi havia ja la recerca d'una nació lliure o, almenys, el lloc on poder-la construir. D'altra banda, també van ser clau les idees típiques del nacionalisme cívic com la representació (recordem el crit reivindicatiu "sense representació, cap impost!"), la ciutadania i els drets humans personals.

Per això no ha d'estranyar que tan aviat com es va generalitzar entre la població la percepció que eren maltractats o discriminats per la metròpoli, s'iniciés el procés d'independència de la Gran Bretanya i de constitució d'una "nova nació"³⁶ o —més aviat— d'un nou Estat-nació. I és que "el impulso a la secesión se hallaba implícito en la naturaleza del nacionalismo inglés, que, además, lo legitimaba".³⁷

4.3. Coagulació al voltant de la cultura

Com hem vist, nous simbolismes i imaginaris "nacionals" van coagulant-se al voltant d'elements socials de diversos tipus que —en general— representen diversos mecanismes polítics hegemònics. En primer lloc, es va imposar el poder unificador monàrquic basat en la força del llinatge, del carisma i de la prioritat del monarca *primum inter pares* fins que esdevé —fins i tot amb legitimitat religiosa— una espècie de Déu o poder absolut a la Terra. Com que la legitimitat del rei té origen diví, aquest pretén i aconseguix liderar el naixent Estat-nació, fins i tot en l'àmbit religiós.

En segon lloc, s'imposa el poder col·lectiu de la representació de les elits més actives al Parlament, les quals creen el fort imaginari de la "Nació", autoconstituïnt-se en oposició al rei absolutista. Malgrat que són una ficció de representació del "conjunt" de la societat, van aconseguint que progressivament s'incorporin a aquest imaginari la resta de sectors socials, encara que al preu de cedir-los cada vegada més representació (vot més universal) i influència política.

També hem vist que aquests diversos imaginaris "nacionals" o mecanismes reals-simbòlics de legitimar vies diverses de constitució del modern Estat-nació es poden superposar, fins i tot sense que ho percebin els agents històrics responsables. Una conseqüència d'aquesta superposició o successió de tendències (segons

35. Greenfeld, Liha. "Nacionalismo...": 549.

36. Vidal, Gore. "La invención de una nación...".

37. Greenfeld, Liha. "Nacionalismo...": 564.

els casos) és que, en principi, la vida política va “democratitzant” la participació i incorporant cada vegada més grups socials. Naturalment, com que la participació directa en la vida política d'Estats tan grans és impossible i —en el fons— no la desitgen els grups que els lideren, sovint s'evita l'acció directa popular, desviant-la simbòlicament a altres mecanismes “nacionals” d'influència indirecta.

Sovint es construeix una imatge paternalista del rei absolutista, com a algú que regeix la “Nació” com un pare regeix la seva família, i a qui és fàcil fer arribar els propis neguits o demandes a través dels seus ministres o buròcrates. Així, la identificació amb un Estat-nació passa per sentir-se “fill, súbdit o —almenys— client polític” del propi monarca, en oposició a altres Estats-nació i els seus corresponents monarques.

No gaire llunyà, encara que se sol vivenciar com a ideològicament enfrontat a mort, és l'imaginari nacionalista parlamentari. Es coagula al voltant de la imatge del Parlament com a assemblea que reuneix els millors i els més actius representants de la “nació”, escollits “democràticament” a través de diversos mecanismes de vot. D'aquesta manera s'aconsegueix —es pensa— que les necessitats, interessos i neguits del conjunt de la “nació” arribin, s'expressin i es debatin “democràticament” al parlament i guiïn l'acció del govern.

Una vegada més, la idea subjacent en cada un d'aquests tipus d'imaginari és que el govern és capaç de recollir i guiar (paternalistament o democràticament) el conjunt de la nació, les parts anàlogues d'un únic organisme. En altres termes, tots dos imaginaris comparteixen la idea bàsica que l'Estat —amb les seves institucions i estructures de poder— no és sinó un reflex quintaessenciat de la “nació”, a la qual, per això mateix, pot guiar i substituir en els complexos assumptes del dia a dia polític.

Quelcom d'aquesta idea és també present en la tercera gran via nacionalista vers l'Estat-nació: en funció de la “cultura nacional”. La pròpia cultura, juntament amb la llengua, la tradició espiritual, la “formació” o *Bildung* (*Fichte*) són els elements clau de “l'esperit del poble” o *Volksgeist* (Herder, Hegel, etc.). I aquests —com la *philia* grega— actuen a manera de “ciment” (Aristòtil) polític, cultural, lingüístic, espiritual, solidari i natural del “demos”, poble, “nació” i —naturalment— de l'Estat-nació.

Uns mateixos *Volksgeist*, *Kultur*, *Bildung*... uneixen entre si el conjunt de la ciutadania i aquesta amb les elits i amb les institucions governants. Així s'evita alhora, d'una banda, que la comunitat nacional es divideixi en una mera suma quantitativa d'individus en competència entre si (la condició efectiva en la societat civil) i, de l'altra, que l'Estat-nació s'escindeixi internament, ja sigui en un despotisme o en algun tipus de “nació dividida”.³⁸

Històricament és indiscutible que aquesta nova via de l'Estat-nació, basada sobretot en factors culturals (la llengua, la *Kultur*, la tradició històrica o literària, etc.), apareix amb tota la seva contundència més tard que les dues anteriorment analitzades. Per això, l'anàlisi concreta d'aquesta coagulació cultural és més complexa, perquè sol coincidir amb el xoc competitiu amb els Estats-nació més antics, ja consolidats i normalment amb interessos sobre els territoris i les poblacions que volen intentar la nova via.

Analitzem breument ara l'exemple més paradigmàtic: la unificació alemanya al voltant de Prússia. Cal començar avisant que el fet que —sorprenentment— Àustria, que sens dubte també pertany al mateix marc cultural, restés marginada d'aquest procés ja ens indica que, malgrat que el punt específic i nou de coagulació d'aquest tercer model és bàsicament cultural, també són molt decisius elements polítics i d'altres tipus. Per això i per interessos d'estratègia política, Prússia va poder marginar del procés Àustria i els territoris germànics de l'Imperi Austrohongarès.

El camí cap a un Estat-nació alemany va esclatar i va rebre un important impuls unificador amb la humiliació i els patiments resultants de l'ocupació per les tropes napoleòniques a inicis del XIX. Fins aleshores hi havia un clar marc cultural de llengua alemanya compartida pels molts Estats, principats, etc., que tradicionalment componien el Sacre Imperi Romanogermànic, el qual, però, no havia aconseguit una estructuració qualificable d'Estat modern (com denunciava el 1802 Hegel a *La Constitució d'Alemanya*).

És indiscutible que la Prússia de Bismarck aconsegueix finalment que la coagulació es faci al seu voltant, aprofitant-se segurament del potencial organitzatiu, militar, econòmic, però també de l'arsenal simbòlic que havia atresorat, especialment al voltant del regnat de Frederic II. També és cert que en alguns dels territoris hi va haver significatius moviments parlamentaris i de naturalesa liberal que volien una via alternativa a la prussiana (més democràtica i multipolar) davant del futur Estat-nació alemany. Ara bé, malgrat això i malgrat, també, que el procés va ser molt complex, hi ha força consens en el fet que existeixen dos elements nous no presents abans, almenys al nivell del cas alemany. En primer lloc, la importància que hi van tenir els factors lingüístics i culturals (en part, fins i tot superant els religiosos). I en segon lloc, el decisiu lideratge popular que van exercir unes classes mitjanes fortament alfabetitzades, sovint dedicades a tasques educatives o funcionaries, i que moltes vegades estaven vinculades al clergat luterà.

Van sorprendre a tothom l'eficàcia i la potència de lideratge que van mostrar aquestes capes mitjanes i mitjanes-baixes alfabetitzades. Cal, però, recordar que eren clau en l'ensenyament, les universitats, la premsa, la determinació de l'opinió

38. Ripalda, Josep Maria. *La nación dividida. Raíces de un pensador burgués: G. W. F. Hegel*. México: FCE, 1978.

pública (l'àmbit de la *Kultur* i el simbòlic), i també per a la correcta i "racional"³⁹ organització burocràtica en què van excel·lir els alemanys. Com ens recorda Liah Greenfeld:

El desarrollo de la conciencia nacional alemana fue especialmente rápido. No se puede decir que existiera antes de 1806; pero en 1815 ya había madurado. [...] Los arquitectos de la identidad nacional alemana no procedían ni de la aristocracia ni de la elite gobernante, sino de una extraña clase de plebeyos instruidos, de intelectuales profesionales.⁴⁰

Aquí hi podem veure —creiem— una altra cara del que Anderson⁴¹ ha tematitzat agudament però centrant-ho, potser massa, en el model anglosaxó: el capitalisme d'impremta. La influència d'unes classes mitjanes i mitjanes baixes no només es realitza a través del model de premsa (escrita i altres publicacions), sinó per molts altres mecanismes (ensenyança secundària i universitària, prèdiques públiques o en les esglésies, participació en els salons i agrupacions de l'època, etc.) que inclouen també el propi model de capteniment en societat.

Certament, aquestes classes mitjanes alfabetitzades alemanyes eren força pobres i subordinades. Elias destaca agudament:

El párroco y el profesor son, de hecho, los dos representantes más claros de esta intelectualidad de funcionarios de clase media; [...] tanto el cura como el profesor remiten a la Universidad como lugar social que constituía el centro de formación y difusión más importante en la cultura alemana de clase media. [...] En cierto modo, la Universidad alemana era la contrapartida de la clase media frente a la corte.⁴²

I continua Elias unes planes més enllà:

La legitimación de esta intelectualidad de clase media del siglo XVIII era su autoconciencia y su orgullo residía allende la economía y la política, en eso que, probablemente por ese motivo, se llama en alemán 'lo puramente espiritual' (Das rein Geistige), en la esfera de los libros, en la ciencia, la religión, el arte, la

39. Weber, Max. "Ensayos sobre sociología...".

40. Greenfeld, Liah. "Nacionalismo...": 379.

41. Anderson, Benedict. "Comunitats imaginades...".

42. Elias, Norbert. *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. México: FCE, 1987: 74.

filosofía y en el enriquecimiento interior, en la 'formación' del individuo, principalmente a través del libro, en la personalidad⁴³.

Seguint Marx, Herbert Marcuse⁴⁴ destaca que aquestes armes merament espirituals, intel·lectuals o culturals no els van permetre fer una revolució com la francesa, malgrat que molts ho desitjaven. Però arribats aquí, hem de reconèixer que sí que els va permetre —pocs anys més tard— liderar la via culturalista alemanya a l'Estat-nació. *Mutando mutandis*, aquesta via culturalista i vinculada a la llengua vers l'Estat-nació, sovint liderada per intel·lectuals, és la que seguiran molt aviat una Itàlia també dividida i en part ocupada, Grècia, Polònia, Txèquia, Hongria, Irlanda... i, encara sense esdevenir Estat, Escòcia, Catalunya, el País Basc...

D'altra banda, en gairebé tots els casos (com es veu clarament amb una anàlisi comparativa), la via culturalista de l'Estat-nació se sol imposar o sol resultar (n'és la primera condició) d'una situació en què no es disposen de les vies tradicionals. És a dir, quan els candidats a nou Estat-nació no disposen d'estructures polítiques prou sòlides ni reconegudes (ja sigui en forma d'un monarca o d'un parlament), perquè estan inscrits en Estats-nació ja constituïts i en pugna amb aquests. És el cas, simplificant, d'Alemanya contra l'Imperi Napoleònic; d'Itàlia, d'Hongria, etc. contra l'Imperi Austríac; de Polònia contra l'Imperi Prussià-alemany i l'Imperi Rus, etc.

No només no disposen d'aquestes estructures, sinó que, a més, les que hi ha els són alienes i —normalment— enemigues. És clar que llavors s'han de construir —si aquesta és la seva voluntat— a través de nous mecanismes. En concret, a través d'una cultura popular amb prou força per generar un públic i unes elits alfabetitzades que se senten unides per aquesta cultura i en volen fer la *philia* o solidaritat política sobre la qual construir un nou Estat-nació.

Òbviament, una cultura i una intel·lectualitat populars de gran força (de prou força per contrapesar la nacionalització unificadora hegemònica que tot Estat-nació consolidat sol exercir en tot el territori que ocupa) és la segona condició de possibilitat d'aquesta tercera via de l'Estat-nació. En la modernitat (per exemple, el segle XIX), aquesta cultura i aquesta intel·lectualitat solen pressuposar un grau notable del que Benedict Anderson va anomenar "capitalisme d'impremta" i "arrels culturals".⁴⁵ Si bé Anderson tracta aquests conceptes més en les seves formes primeres fins al XVIII, la seva eficàcia explicativa es manté en les formes posteriors, que són les més rellevants per als processos nacionals "culturalistes" del XIX. Així cal interpretar —com hem apuntat— el potent lideratge en la coagulació cul-

43. Elias, Norbert. "El proceso de la civilización...": 76.

44. Marcuse, Herbert. *Razón y revolución*. Madrid: Alianza Editorial, 1971.

45. Anderson, Benedict. "Comunitats imaginades...".

turalista alemanya, italiana, polonesa... de les seves molt potents classes cultes alfabetitzades, formades per influents intel·lectuals, professors, clergues, músics⁴⁶ i buròcrates.

Aquest tercer model de coagulació de l'Estat-nació se sol associar al concepte germànic o alemany de nació (així com el segon que hem analitzat se sol associar al concepte francès). Malgrat que tenen forta capacitat mnemotècnica, aquestes distincions són força simplistes, difícilment resisteixen una anàlisi profunda dels fets i, com es pot veure, solen obviar les formes de coagulació nacionalista al voltant del monarca absolutista i les derives anteriors a la Revolució Francesa ja presents a Anglaterra, a les 13 colònies nord-americanes, a Flandes i fins i tot intents estroncats d'Estat-nació basats en protoparlaments, com la Confederació Catalanoaragonesa i Polònia.

En definitiva, la simplista dualitat "nació germànica versus nació francesa", a més d'oblidar la coagulació monàrquica, provoca l'oblit dels importants antecedents (en les dues altres formes de coagulació) que presenten nacionalismes com el polonès, xec, hongarès, irlandès, català, escocès, galleg, basc... Com que l'eclosió moderna del seu nacionalisme i la seva via més coneguda de l'Estat-nació és la culturalista o la lingüística, d'aquest tercer tipus se'n solen obviar els antecedents que poden i solen tenir (certament limitats respecte als exemples que aquí hem destacat) en les dues vies anteriors. Cal no oblidar que en gairebé tots els casos mencionats hi va haver significatius (si bé segurament breus o debils) episodis vinculats a monarques de gran carisma o a intents parlamentaris que, d'alguna manera, encara els influeixen i expliquen part de la seva pervivència al llarg de la història.

5. Quatre reptes bàsics de l'Estat-nació

Hem analitzat breument tres models de constitució dels nous Estats-nació, en funció de si el procés de coagulació es produeix al voltant del monarca absolut, del parlament representant de "la nació", o bé de la cultura i la llengua nacionals. Hem vist que, segons els casos, poden funcionar alternativament o sumar-se de distintes formes. També hem comprovat que en tots tres casos (com sol passar en les societats) es barregen els components simbòlics i imaginaris (fàcilment idealitzables) amb els institucionals i les molt "reals" pràctiques de poder. Per això destaquem a cada moment la inseparabilitat última (almenys quan s'arriba al detall històric

46. Cal recordar el gran paper explícit i conegut jugat en la independència i configuració de l'imaginari del propi Estat-nació pel polonès Chopin, l'italià Verdi i molts músics alemanys i d'altres països.

precís) del real i l'imaginari; institucionalització i simbolisme; pràctiques d'exercici del poder i pràctiques de legitimació del poder.

Continuant la nostra anàlisi, ara hem de mostrar com —inevitablement— l'Estat-nació modern havia de generar quatre grans processos i tipus d'unió per consolidar-se plenament. És a dir, ja fos que l'Estat-nació s'hagués coagulat sobretot al voltant del rei absolutista i patriarcal, del parlament representatiu i revolucionari o de la llengua i la cultura compartides, sempre havia de validar-se aconseguint quatre "unitats nacionals" bàsiques.

5.1. Institucionalització burocraticoracional "nacional"

D'una banda, el nou Estat-nació havia d'aconseguir institucionalitzar-se burocraticoracionalment. Com diu Max Weber:

El 'estado' como *organización* política, con una 'constitución' y un derecho racionalmente articulados y una administración por funcionarios *especializados* guiada por reglas racionales positivas [havia de ser capaç de] encasillar toda nuestra existencia, todos los supuestos básicos del orden político, técnico y económico de nuestras vidas, en los estrechos moldes de una *organización* de funcionarios especializados, [...] de funcionarios estatales de formación técnica, comercial y, sobre todo, *jurídica*, como titulares de las más importantes funciones cotidianas de la vida social.⁴⁷

Aquí hi ha dos aspectes a destacar i que marquen tant l'imaginari com la pràctica dels nous Estats-nació. En primer lloc (ja que històricament aquesta necessitat es va fer evident abans), havia d'estructurar-se políticament i administrativament d'una manera eficaç, fent que la seva acció pogués penetrar profundament en el conjunt de la societat i estructurar la "nació". Així s'esdevé un "Estat biopolític" capaç de "fer viure o rebutjar fins a la mort" tota la seva població, acompanyant-la en tots els seus actes vitals;⁴⁸ i/o un "Estat poiètic"⁴⁹ que pot prendre la iniciativa i fomentar activament la productivitat nacional (aspecte associat al de crear un "mercat nacional", com veurem).

En segon lloc, hi ha el respecte a la llei, interpretada com la llei "nacional"⁵⁰ efectivament promulgada. El nou Estat-nació ha d'esdevenir "Estat de dret", sotmès a la

47. Weber, Max. "Ensayos sobre sociología...": 13. [Les cursives i cometes són de l'original].

48. Foucault, Michael. *La voluntad de saber*. México: Siglo XXI, 1978: 263.

49. Borges, José Luiz. "La Era de la Justicia...".

50. Fins ben entrat el segle XX (i en el fons, fins ara mateix), si hi havia algun intent de llei internacional, aquesta resultava pràcticament nul·la (així com els tractats firmats) davant la sobirania i la

seva pròpia llei, i capaç de protegir-se de l'arbitrarietat dels seus ministres, funcionaris i poders. Només amb una curosa divisió de poders (Montesquieu) es pot aconseguir que la llei obligui també el mateix “sobirà” o “Leviatan” (cosa que Hobbes considerava contradictòria) i que hi hagi un “imperi de la llei” i autèntics drets ciutadans.

Creiem que —més enllà de proclames utòpiques— la recerca d'efectivitat en els mecanismes estatals es va anticipar força al respecte sincer per la llei promulgada, encara que hi ha una profunda lògica entre tots dos fenòmens, la qual els vincula —creiem— en un cert destí compartit. Respecte al primer, cal recordar que ja sota l'anomenat “absolutisme” es va percebre aquesta necessitat i, per això aviat s'hi van promoure teories, pràctiques i fins i tot escoles de tipus cameralista,⁵¹ mercantilista, fisiocràtic i —posteriorment— d'economia política liberal. Especialment en el món alemany, més que formar tècnics per a les empreses privades (com en les actuals escoles de negocis), al principi l'objectiu era formar adequadament i estructurar burocràticament els servidors públics, funcionaris i elits politicoadministratives.

L'objectiu primer era formar els tècnics perquè executessin les “funcions” públiques (d'aquí el nom de “funcionari”) del conjunt de les administracions i de l'Estat com un tot coherent, eficaç i racional. Un objectiu secundari era que algunes d'aquestes ensenyances fossin útils per al “funcionament” de les empreses privades. Com veiem, avui s'ha invertit la correlació de prioritats per la preponderància actual de l'esfera econòmica sobre la política i de la privada sobre la pública.

5.2. Crear un mercat 'nacional'

En l'aspecte econòmic i productiu, el nou Estat-nació s'ha de convertir cada vegada més en un eficaç “Estat poiètic” que necessita augmentar la productivitat “nacional” per competir colonialment, militarment i imperialment amb els altres. Això comportava contemplar el propi territori i la pròpia població com un *input* productiu, l'*output* del qual cal maximitzar, tot fomentant i racionalitzant el seu funcionament intern. És a dir, s'havia de contemplar el territori i la població com un mercat econòmic nacional, en principi protegit i separat (amb fronteres, etc.) de l'internacional i on se cerca, sobretot, el “superàvit nacional”.

Cal advertir que no sempre hi ha hagut aquesta consciència de la importància de la producció per a l'Estat “nacional”. Per exemple, en el mercantilisme, la po-

lítica econòmica de l'Estat es limitava significativament a cercar un superàvit en la hisenda reial en forma d'acumulació de metalls preciosos útils bàsicament per finançar les campanyes militars monàrquiques.⁵² Anteriorment ni tan sols s'acabava de percebre la vinculació entre riquesa i poder de les elits extractives i la riquesa i el benestar del poble del qual vivien. Per això, llavors, com recorda l'historiador comparatiu Graeme Lang:

La agricultura de Europa no concedía ningún papel al Estado, que la mayor parte de las veces se mantenía alejado de las comunidades locales. Cuando la revolución agrícola en Europa produjo excedentes agrícolas cada vez mayores, ello permitió que prosperaran unas ciudades relativamente autónomas junto con unas instituciones urbanas como las universidades, mucho antes de que, a finales de la Edad Media, se produjera el auge de los estados centralizados.⁵³

La complexa tasca de crear i maximitzar un mercat nacional va comportar que l'Estat-nació es dotés de tota una complexa sèrie d'eines, mecanismes i pràctiques capaces de generar-lo, administrar-lo, donar-hi unitat i promocionar-lo, en oposició al “mercat internacional” de més enllà de les “fronteres nacionals” (que n'eren el principal objectiu). Això inclou, evidentment, dotar-se d'un banc nacional (que encunya la moneda i en defensa el valor), d'òrgans de regulació interna que mediatitzen o filtren els fluxos de l'exterior (duanes, aranzels, vigilància i promoció econòmica, etc.), oficines de patents,⁵⁴ etc. Evidentment, no hem volgut —ni podríem— ser exhaustius en l'enorme sèrie de mecanismes de control i foment de l'activitat econòmica que l'Estat-nació ha creat i ha desenvolupat durant la modernitat.

5.3. Crear una ciutadania 'nacional'

D'altra banda, els naixents Estats-nació a poc a poc van haver de constituir-se en Estats democràtics de dret. Per tant, van haver d'assumir —tard o d'hora— el repte de convertir els seus súbdits en una ciutadania forta i activa, que unís mínimament

52. Mayos, Gonçal. *A-R-J. Turgot. Discursos sobre el progreso humano. Edición, estudio preliminar, traducción y notas de Gonçal Mayos*. Madrid: Tecnos, 1991.

53. Citat a Diamond, Jared. *Armas, gérmenes y acero. Breve historia de la humanidad en los últimos trece mil años*. Barcelona: Debate, 2006: 522.

54. Significativament, a finals del 2012, l'Estat espanyol es va negar a firmar la llei que creava una oficina europea unificada de patents. L'excusa esgrimida va ser que no s'hi contemplava l'ús del castellà, però evidentment hi ha altres motius per retardar processos de convergència del tot inevitables com aquest.

independència totals de l'Estat-nació.

51. Etimològicament remet a la “cambra”, on el rei consultava els seus ministres i assessors, els quals havien de tenir els coneixements tècnics especialitzats necessaris per aconsellar-lo. Així, els reis prussians van crear des de 1727 càtedres de *Kameralwissenschaften* (ciències cameralistes) a les universitats de Halle i de Frankfurt (Oder).

elits i classes subalternes i que tendís a implicar-se cada vegada més en els assumptes públics. De fet, aquesta és una qüestió avui immersa en una ràpida transformació en les multiculturals i multiètniques societats avançades que han resultat del postcolonialisme i de les noves emigracions. La crisi post-2008, la impossibilitat de control dels fluxos financers internacionals i la creixent dificultat per finançar l'Estat del benestar han provocat que cada vegada més es reivindicui una ciutadania o una "nacionalitat" basada en la residència i en el pagament efectiu d'impostos,⁵⁵ més que no pas en preteses "nacionalitats" essencials, basades en la història o en la sang.

Recordem que tradicionalment les classes altes i populars s'havien mantingut curosament diferenciades, separades en estaments estancs, amb cultures i valors oposats, i totalment refractàries entre si.⁵⁶ Tant en el món feudal com en l'absolutisme i les societats senyoriales, els grups actius en l'esfera política i pública eren limitats explícitament a les elits aristocràtiques i religioses, mentre que la resta n'eren curosament expulsats. Llavors, les classes altes i baixes vivien immerses en els seus propis valors (per exemple, honor versus *carpe diem*) i cultures (escrita i cultista l'una, oral i popular l'altra), separades per molts prejudicis recíprocs i indiferència mútua.

Per això, més enllà del domini del senyor i les pràctiques de "mals usos", les viles i els poblets tradicionals s'autoorganitzaven la vida quotidiana sota la normal indiferència dels senyors:

Cada unidad, por lo general, se regía a sí misma. Tenía un tribunal que dirimía las querellas locales de forma elemental, y un comendador, un *praepositus* o un caudillo que procuraba mantener unida la comunidad. Era en gran medida una sociedad que se autorregulaba, sin ningún deseo o necesidad de supervisión o interferencias exteriores⁵⁷.

Per això el nacionalisme apareix primer en les classes altes (més properes al rei i, més endavant, al parlament o fins i tot a una alta cultura encara molt poc estesa) i van ser necessaris importants esforços de nacionalització de la cultura i de foment de "l'esperit nacional" per part de l'Estat perquè penetrés profundament en les classes populars, en què sembla que ara arrela més fortament.⁵⁸ També per això es va haver d'esperar molt per assistir a la gairebé permanent convocatòria

55. Durant el 2012 i el 2013 hi ha hagut nombrosos escàndols de gran impacte mediàtic basats en canvis de nacionalitat en funció, bàsicament, dels propis interessos fiscals.

56. Elias, Norbert. "El proceso de la civilización..." i Mann, Michael. *Las fuentes del poder social...*

57. Pounds, Norman. *La vida cotidiana. Historia de la cultura material*. Barcelona: Crítica, 1992: 13.

58. Anderson, Benedict. "Comunitats imaginades...": 60 i Greenfeld, Liha. "Nacionalismo..."

d'expressions nacionalistes de masses que avui trobem en els Jocs Olímpics (s'hi participa per Estats) i en els enfrontaments esportius de les respectives "seleccions nacionals", amb entusiasme popular desbordat, oneig de banderes i càntics típics (heretats d'anteriors més directament guerrers).

És indiscutible que els nous Estats-nació han tendit a endegar —tan aviat com s'han constituït— un important procés històric per nacionalitzar el conjunt de la població (incloent-hi les classes subalternes, les minories ètniques i les seves cultures). El motiu bàsic d'aquesta tendència rau en la lluita competitiva que mantenen amb la resta d'Estats-nació, amb autèntiques curses productiva, econòmica, armamentística, colonial i imperialista. Per guanyar o, almenys, per mantenir-se en la cursa (sense ser envaïts o derrotats), els Estats necessitaven l'acció proactiva del màxim de grups socials. En definitiva, el modern Estat-nació —com a potència poètica, militar, tecnològica, colonial, etc. enfrontada a d'altres— necessita generar un fort nacionalisme en la seva població. Només així pot garantir-se la seva efectiva mobilització i resposta unànime en les tasques comunes i "nacionals" que li ha de proposar.

Ara bé, tot això comportava entrar inevitablement en una evolució política general cap a una major participació política i una major ideologització popular. Cada vegada més, calia incrementar la participació democràtica i l'espai d'acció lliure per a capes més extenses de la població "nacional". En darrer terme, calia que, en molts sentits, la implicació i la participació fossin universals; calia que tota la ciutadania i tots els grups que la componen, sense excepció, assumissin l'Estat-nació com el seu marc —més propi i natural— d'acció, reivindicació i pensament. O, almenys, que no el desafessin fins al punt de canviar-lo, bloquejar-lo o fer-lo inviable.

De fet, un dels problemes principals del marxisme, bolxevisme i fins i tot de la socialdemocràcia en la I Guerra Mundial (i també durant la posterior deriva feixista) va ser el xoc de les seves agendes i fidelitats en part internacionalistes, amb les més estrictament centrades en el propi Estat-nació. En aquest cas —i és molt significatiu per al tema d'aquest llibre—, va ser més decisiu el xoc i la incomprensió entre els imaginaris nacionalistes i internacionalistes d'uns i altres que no pas les efectives pràctiques contràries dels uns respecte als altres. Sembla que, en realitat, els exemples d'accions contràries al propi Estat-nació van ser pocs, per exemple, els desertors i traïdors van ser relativament poc nombrosos. En canvi, però, va ser enorme i paranoica, en molts sectors, la desconfiança nascuda d'imaginis nacionals i internacionalistes oposats.

5.4. Crear una cultura i un imaginari 'nacionals'

Evidentment, i en relació amb tot l'anterior, els nous Estats-nació havien d'esdevenir, d'alguna manera, un "Estat cultural". És a dir, també havien de generar un imaginari i una cultura nacionals assumibles i recognoscibles tant per a l'elit més hegemònica com per a la població més subalternitzada i perifèrica⁵⁹. Això inclou produir i convertir en "hegemonia cultural" i "sentit comú" uns imaginaris, mites i símbols fundadors gairebé cosmogònics; unes dades o grans fites històriques; un marc geogràfic definit; unes grans obres artístiques, literàries, filosòfiques, científiques i —amb el temps— fins i tot esportives, assumibles per a la població com a "pròpies i nacionals".

També inclou una sèrie de mecanismes, institucions i pràctiques que generen i fomenten aquest imaginari i cultura nacionals. Cal destacar, sobretot, el sistema educatiu "nacional"; els arxius, museus, biblioteques, acadèmies, etc. "nacionals";⁶⁰ mitjans de comunicació de masses d'abast i mentalitat "nacionals", etc. i fins i tot unes federacions "nacionals".

Cal recordar que —per a tot ciutadà modern culte— la principal inversió i esforç de tota la vida és la cultura i la formació que ha assolit. Però aquesta bàsicament s'ha construït durant la modernitat des d'una òrbita "nacional" (amb algun afegit de "cultura o història universals"). Ernest Gellner considera que, sobretot a partir del segle XVIII, "llega a ser possible que los hombres se tornen leales a la cultura por propia voluntad, en vez de ser leales a un rey o a un sacerdote. Llega la era del nacionalismo. [...] Yo soy mi cultura".⁶¹

Certament, en la modernitat altament alfabetitzada i —encara més— en la societat postindustrial del coneixement, el valor laboral i professional dels individus depèn directament de la cultura o la cognició que poden fer valer. La nostra cultura i cognició és el que ens fa productius, competitius, professionals i innovadors i —per tant— el que ens insereix eficaçment o no en l'actual societat postindustrial del coneixement.

La força de l'Estat-nació modern va ser tanta que va aconseguir nacionalitzar plenament la cultura i la cognició dels seus ciutadans. Per això, fins i tot avui, enmig d'una turboglobalització monàdica (en què sembla que l'espai i les fronteres parden rellevància), només en les darrers dècades comença a haver-hi una petita elit

59. Mezzadra, Sandro. *Estudios poscoloniales. Ensayos fundamentales*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2008.

60. Anderson, Benedict. "Comunitats imaginades...": 189.

61. Gellner, Ernest. "Naciones y nacionalismo...": 224.

realment globalitzada i que ha mig trencat les seves arrels, vincles i dependències amb l'Estat-nació.⁶²

6. Impotència econòmica o alguna cosa més?

Com veiem, era poderosíssim l'imaginari (però també el poder efectiu) de l'Estat-nació modern, ja que generava uns marcs "nacionals" on aquest era plenament sobirà: l'institucional i politicoadministratiu, un mercat econòmic totalment propi, una ciutadania totalment identificada en i per a la "nacionalitat" i —finalment— una cultura i una educació construïdes i pensades bàsicament des del marc "nacional" (ja que fins i tot l'anomenada "història universal" en solia ser un adequat apèndix subordinat).

Avui, però —enmig de la crisi econòmica i social més forta des de fa segles—, l'Estat-nació apareix amb una sorprenent debilitat, que va més enllà de la tesi que en proclama una immediata desaparició. Al nostre parer, l'Estat-nació no està en perill real de desaparició i fins i tot continua sent el principal agent polític i social. Això sí, l'Estat-nació ha perdut poder sobirà i, en molts aspectes, ha de doblegar-se davant els "mercats" turboglobalitzats, com, ara per ara, també ho han de fer, lamentablement, la política i tots els instruments democràtics.

L'actual turboglobalització monàdica en les esferes econòmica, tecnològica i financera fa que els grans paràmetres econòmics es decideixin fora de la formalitat política democràtica. Els anomenats reverencialment "mercats" són avui forces desfermades que cap Estat-nació pot controlar, ni tampoc cap organització internacional com el BM, l'FMI o l'OMC. Certament, són moltes les veus que s'alcen a favor d'estructurar, controlar i democratitzar l'actual capitalisme neoliberal mundial. Sens dubte, això és una condició important per minimitzar uns riscos globals que són intrínsecs al model actual de societat,⁶³ però que ara estan absolutament desfermats, cosa que va provocar la crisi post-2008 o que fa possible, fins i tot, la impunitat de tàctiques nacionals i internacionals qualificables de "pirateria" financera.

Aquesta reforma és una tasca complexa que cap Estat-nació ni cap organisme internacional assumeix realment ara mateix. La tàctica hegemònica arreu és, avui,

62. Davidson, James i Yates, Joshua. "A la vanguardia de la globalización. El mundo de los globalizadores estadounidenses" a P. Berger i S. Huntington (eds). *Globalizaciones múltiples. La diversidad cultural en el mundo contemporáneo*. Barcelona: Paidós, 2002.

63. Beck, Ulrich. "Vivir en la sociedad del riesgo mundial / Living in the world risk society". Documentos CIDOB Dinámicas interculturales, 8 (julio 2007). Barcelona: Fundació CIDOB i Beck, Ulrich. *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 2006.

“esperar i veure” (el famós “wait and see” que no té res a veure amb la molt sensata regla “veure i evitar”, “see and avoid” del vol aeri). En la turboglobalització monàdica actual no hi ha ningú al comandament, la sala de comandament és buida, i molt em temo que ni tan sols hi ha sala de comandament global.⁶⁴ Molts estudiosos fins i tot ja no en perceben la necessitat perquè —en el capitalisme turboglobalitzat actual— l’anomenat “consens de Washington” s’ha estès mundialment i ha esdevingut una espècie de Pensament Únic, en el fons incontestable i incontestat.⁶⁵

Això fa que, cada vegada més, la ciutadania, la democràcia, la política i les institucions estatals siguin simples “convidats de pedra” al banquet econòmic; ja sigui en forma de “bombolla” o de “crisi”, perquè som totalment incapaços de preveure o evitar tant l’una com l’altra. A més, això resultarà inevitable mentre els Estats-nació i les institucions internacionals romanguin presoneres de l’“imaginari” i les “pràctiques reals” dels nacionalismes dels segles XVIII, XIX i XX.

La pobresa de mires, que retarda la presa de decisions i perllonga contra tota lògica la tàctica dilatòria del “wait and see” (l’única assumida pel president Rajoy), només porta a actituds ridícules, contraproductives i —a llarg termini— suïcides. En tenim un exemple en el ja mencionat rebuig per part de l’Estat espanyol de l’oficina europea de patents, sota el pobre argument que no contempla el castellà com a idioma de funcionament. És evident que aquesta reforma, com d’altres, és totalment inevitable i imparabile dins de la Comunitat Europea, i més quan s’està negociant des del febrer del 2013 un futur gran mercat comercial unificat entre Europa i els Estats Units.

Encara que la magnitud del fenomen ha sorprès els molt ben informats amics brasilers, és del tot innegable que els Estats europeus estan perdent acceleradament (i ho accepten només per la gran crisi econòmica) molts dels mecanismes reals i simbòlics que hem apuntat com a clau en la sobirania moderna de l’Estat-nació. El “mercat nacional” pràcticament ha desaparegut com a tal, juntament amb molts altres importantíssims elements de sobirania econòmica, financera i política, com bancs centrals, monedes, fronteres i òrgans de regulació “nacionals”. Fins i tot, a mitjà termini, sembla que els seguiran molt probablement gran part dels sistemes “nacionals”: fiscal, policial, judicial o fins i tot militar.

Com podem veure, es van perdent elements que van ser un tret essencial de la sobirania indiscutida dels Estats-nació moderns. D’altres estan sent profundament reconfigurats i sotmesos a dinàmiques globals. Creiem que avui ja no té sentit el terme “mercat nacional” (amb el significat que hem estudiat breument aquí) per-

què, en tot cas, esdevé cada vegada més minúscul, porós, subordinat i dependent dels mercats més globals o internacionals. En molts sentits, agrupacions bàsicament econòmiques com l’EFTA, el Mercosur i la Comunitat Europea (que intenta esdevenir alguna cosa més) creixen des de la convicció que, sense les agregacions i sinergies econòmiques, el paper dels Estats-nació membres és pràcticament nul en la turboglobalització.

Coses similars al que hem vist en els “mercats nacionals” afecten, també, un altre dels pilars dels Estats-nació moderns: la ciutadania. En l’actualitat, la ciutadania cada vegada és més multicultural, plural, amb identitats superposades i caracteritzada per una integració molt més complexa i més “dèbil”. Per això, cada vegada més (tot i l’oposició abrandada de molts Estats-nació) es tendeix a relacionar “ciutadania” i “nacionalitat” amb solidaritats efectives, però més formals i tolerants; menys compulsives i exclusivistes; més vinculades a la residència, al lloc d’exercici dels drets cívics i personals o —molt important davant del cost de mantenir l’Estat del benestar— a la domiciliació d’impostos. Aquestes noves solidaritats ciutadanes van substituint vincles magnificats —com a “essencials” per a la “nacionalitat”— com la “sang”, el lloc de naixement o les públiques jures de bandera.

7. Fi de l’Estat-nació en la turboglobalització?

La crisi econòmica post-2008 ha evidenciat una creixent —i potser no sempre negativa— despolitització de les esferes econòmica, financera i tecnològica. Sovint l’agència “sobirana” dels Estats ha estat cruelment minimitzada, si no ridiculitzada. En són clars exemples el cas grec, portuguès, irlandès i espanyol (però no es poden descartar a mitjà termini d’altres com Itàlia o, fins i tot, França), ja que han viscut traumàtics moments en què no han pogut fer front als mercats i han hagut d’acceptar considerables concessions respecte a la seva sobirania (de la qual eren tan gelosos fa poc i —en definitiva— sempre que poden).

Com ja hem vist, la crisi post-2008 ha posat cruelment de manifest la tendència que les qüestions econòmiques i financeres internacionals esdevinguin invulnerables davant les decisions estatals, polítiques i fins i tot democràtiques. Aquesta constatació ha consolidat la creixent hegemonia (“cultural” en el sentit de Gramsci) dins l’economia, però també de la governança internacional, del Pensament Únic hereu del “consens de Washington”.⁶⁶ Avui, significativament, no hi són aliens ni el Partit Comunista Xinès ni els lleus intents de renovació econòmica de la Cuba postrevolucionària.

64. Mayos, Gonçal. *Macrofilosofia de la globalización y del pensamiento único. Un macroanálisis para ‘empoderamiento’*. Madrid: Editorial Académica Española, 2012: 54.

65. Mayos, Gonçal. “Macrofilosofia de la globalización...”: 30.

66. Mayos, Gonçal. “Macrofilosofia de la globalización...”: 84.

Això planteja una interessant qüestió de fons. Cal reflexionar si es vol afrontar o trobar una alternativa al domini creixent del Pensament Únic. En l'actual turboglobalització monàdica, sembla que l'esfera econòmica deixa de ser la clau de l'agonisme polític. En altres termes: l'organització econòmica bàsica de la societat (el mode de producció, en termes de Marx) deixa de presentar-se com la gran qüestió ideològica i política. Certament tendeix a deixar-ho de ser, no perquè s'hagi resolt la qüestió (com prometien des dels liberals clàssics fins als marxistes, des dels anarquistes fins als feixistes), sinó perquè (com es queixen des de l'altermundisme fins als indignants) cada vegada més sembla que s'ha abandonat qualsevol via realment alternativa al capitalisme globalitzat.

Gran part de la societat i gairebé tots els polítics amb poder efectiu semblen considerar que avui no hi ha una autèntica alternativa en el mode de producció ni en l'organització econòmica bàsica. Es pressuposa que, en aquest sentit, no hi ha cap decisió per prendre, res que la humanitat reflexivament pugui fer o decidir.

Així, la turboglobalització capitalista monàdica esdevé el marc indefugible, inqüestionable i superior al qual s'han de sotmetre necessàriament tant la *realpolitik* dels Estats-nació com la difusa i dèbil governança de les organitzacions internacionals i una futura i veritable democràcia dels pobles. Aparentment, com diuen alguns, això comporta que l'economia, la producció, la tecnologia, etc., s'hagin despolititzat i s'hagi expulsat polítics i ideòlegs que actuaven "d'aprenents de bruixot". Això no ens sembla del tot clar, perquè l'amenaça del populisme torna a albirar-se darrere les conseqüències de la crisi post-2008.

Sobretot, però, el que s'ha imposat totalment és un Pensament Únic amb una important càrrega ideològica que no admet cap altra politització de l'economia que l'existent. És a dir, una opció clarament sorgida dels debats ideològics moderns i que, primer, es va fer hegemònica en les grans organitzacions internacionals sota la denominació de "consens de Washington",⁶⁷ i després es va estendre tot penetrant en la mentalitat, en l'imaginari i en les pràctiques efectives dels Estats-nació durant la darrera dècada del segle XX i primera del XXI. Així, paral·lelament, va aconseguir ser acceptada com "l'única possible gestió de la realitat"⁶⁸ en la turboglobalització monàdica.

Certament, Francis Fukuyama va tenir unànimes crítiques per la seva exagerada tesi de 1989 sobre la "fi de la història", en què afirmava el final de l'era dels conflictes ideològics i de les lluites generalitzades al voltant del mode de producció. No obs-

tant això, i encara que sigui lamentable, cal reconèixer que sembla haver triomfat finalment en l'actualitat. La impossibilitat de controlar els fluxos econòmics, financers i tecnològics internacionals des dels Estats-nació, des de la política tradicional que és una de les conseqüències primordials de la crisi post-2008, ha provocat, ara per ara, una acceptació del Pensament Únic neoliberal entre tremolosa i desencantada, però gairebé universal.

8. Retorn de l'Estat cultural i els conflictes culturals?

Creiem que la lamentable i creixent submissió de l'Estat als mercats econòmics financers turboglobalitzats pot tenir una conseqüència inquietant per a la seva evolució —tant pel que fa a l'agenda real com al seu imaginari. La nostra hipòtesi parteix d'un perillós mecanisme de compensació que els sociòlegs i historiadors han constatat en moltes institucions de poder (i l'Estat-nació ho és, sens dubte!).

Les institucions plenament consolidades i amb una llarga trajectòria d'hegemonia no solen acceptar fàcilment ni passivament la seva pèrdua d'agència o de poder, encara que sigui relativa i només tingui lloc en alguns àmbits. Si la força dels fets les obliga a perdre poder en un àmbit, paral·lelament intenten compensar la pèrdua cercant exercir més agència o poder en un altre. Què podem concloure d'aquesta molt constatada dialèctica, pel que fa a la possible evolució immediata de la realitat i l'imaginari de l'Estat-nació?

En aquest article hem demostrat la pèrdua en la sobirania de l'Estat-nació modern, per exemple, en l'economia "nacional". Certament, els Estats-nació, sovint dèbils, han estat capaços habitualment de controlar la moneda, el sistema bancari, les fronteres i duanes "nacionals". En definitiva, han aconseguit que el control del "mercat nacional" els permetés una notable i orgullosa autarquia a curt i mitjà termini respecte als mercats internacionals.⁶⁹ Ho reflecteix molt bé la fórmula tradicional "deute sobirà", que ha estat ridiculitzada per la crisi post-2008.

Com reaccionaran els Estats-nació, encara molt poderosos, però tocats en "l'orgull patri"? Creiem constatar que tendeixen a reaccionar a la pèrdua d'agència econòmico-financera-tecnològica no només mirant de parar o invertir la tendència (cosa legítima, d'altra banda), sinó també amb una renovada bel·ligerància pel que fa a l'agenda i la conflictivitat cultural.

67. Williamson, John. "What Washington Means by Policy Reform", Peterson Institute of International Economics, 1990 <<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=486>>.

68. Fukuyama, Francis. *El fin de la Historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta, 1992 i Fukuyama, Francis. *La construcción del Estado: hacia un nuevo orden mundial en el siglo XXI*. Barcelona: Ediciones B, 2004.

69. Naturalment, aquesta autarquia, encara que semblava absoluta i així la proclamava l'imaginari de l'Estat-nació, no ho era a llarg termini. En conseqüència, aquella falsa autarquia s'acabava pagant amb bancarrotes i enormes costos socials, com ho va haver de fer molt clarament l'Espanya de Franco.

Creiem que es pot detectar aquesta reacció en moltes de les actituds, accions polítiques i propostes de llei adoptades per l'actual govern espanyol de majoria absoluta del Partit Popular. En són exemples, segurament, el molt radical canvi en la llei educativa que està impulsant el ministre Wert i el seu confessat objectiu "d'espanyolitzar els nens catalans" i —se suposa— de la resta de nacionalitats i/o comunitats autonòmiques amb llengües i trets culturals propis. També ho pot ser l'inici de tramitació d'un projecte de llei per convertir els toros en bé d'interès cultural nacional (sembla que en relació amb la prohibició del Parlament de Catalunya del 27/07/2010⁷⁰) i fins i tot la molt desproporcionada aplicació del màxim de déficit per a les diverses administracions que perjudica les comunitats autonòmiques (especialment les associades, com hem vist, a trets culturals i lingüístics propis).

Al darrere, però, hi ha una tendència que podem pensar com a universal o gairebé: a mesura que, en la turboglobalització, els Estats-nació perden agència econòmica en referents tan publicitats com el "mercat nacional" i el "deute sobirà", tendeixen a refugiar-se i/o compensar-ho en altres àmbits, el domini dels quals encara no els és realment disputat, com la "cultura nacional" o l'anomenat "Estat cultural"⁷¹.

En última instància, el perill és que es vulgui emmascarar la debilitat, o encara pitjor, les polítiques impopulars dels Estats-nació, amb un creixent èmfasi en polítiques populistes i fàcils que tenen el seu eix en la cultura, l'hegemonia cultural i els equilibris de reconeixement entre les diverses minories etnicoculturals. No deixa de sorprendre la relativa facilitat i el fatalisme amb què, per exemple, el govern espanyol del Partit Popular ha acceptat traspasos fins fa poc inconcebibles de sobirania nacional (de tipus econòmic, jurídic i polític) cap a Europa, mentre que augmenta exponencialment la bel·licositat cultural i lingüística amb les comunitats autonòmiques.

Certament, el procés no és nou i arrela en una vella però creixent intolerància respecte a les diferències lingüístiques i les minories etnicoculturals. Aquesta intolerància s'ha accentuat a mesura que les noves i massives migracions han mostrat la porositat de les "fronteres nacionals" i les limitacions de les polítiques dels Estats-nació. Igualment, hi ha tensions sobre la "ciutadania nacional" i la "nacionalitat" que també generaran noves pressions culturals de l'Estat-nació sobre els sectors migrats o minoritzats. És evident —especialment en l'actual context de crisi econòmica— que no se'n rebutjaran els impostos i que, difícilment, se'ls voldrà expulsar;

però sí que s'incrementaran notablement les exigències de total integració cultural i es minimitzaran les polítiques interculturals i multiculturals.

Com veiem, hi ha molts factors en l'actual turboglobalització que reforcen la tendència a polititzar la cultura i a veure-la com la font primera de conflicte. En el cas espanyol, també ha augmentat la intolerància en la mesura que la revitalització de les llengües i les cultures minoritzades (com la catalana) s'ha mostrat possible, efectiva i no una total utopia (com algú pensava). Si bé en algun cas concret pot ser vàlida, considerem en general errònia la tesi que assegura que aquesta intolerància és merament una reacció estratègica i publicitària per desviar l'atenció de la brutal crisi, del desmuntatge de l'Estat del benestar, del fracàs de les polítiques econòmiques i de la pèrdua de sobirania "nacional".

La tendència a compensar, en l'àmbit cultural de l'Estat-nació, les pèrdues de sobirania en l'economia i la política "nacionals" no és una estratègia puntual ni circumstancial. Al contrari, és una evolució que sembla consolidar-se a mitjà i llarg termini en la mesura que també l'Estat-nació veu com la seva agència real i imaginària es debilita a mitjà i llarg termini (encara que sigui impensable ara mateix la seva total desaparició).

Dit en termes metafòrics, les grans institucions que han estat hegemòniques durant segles no moren sense presentar batalla ni gaire resistència (sovint fins i tot violenta). I no podem esperar el contrari del "déu de la modernitat",⁷² l'Estat-nació, que ha tingut una agència real i, sobretot, un imaginari de sobirania absoluta, "del Déu a la terra" (Hobbes) i l'esperit del món *Weltgeist* "a cavall" (Hegel).

*Cultural is political*⁷³ podria ser el lema que descriu la tendència creixent des de fa unes dècades. A mesura que es va abandonant o invertint la política tradicional de l'Estat-nació que solia tendir cap a l'eix de la redistribució i a edificar un cert Estat del benestar i providència (i que ara desmunta acceleradament, radicalitzant la política de Thatcher dels vuitanta), retornen cada cop més polítiques d'èmfasi cultural, lingüístic i identitàries (algunes de les quals recorden temps molt obscurs i perillosos, mentre que d'altres sorprenen per la seva novetat).

Per això insistim (si bé només en termes d'hipòtesi prospectiva) que la resposta previsible dels Estats-nació a la seva creixent pèrdua de control i poder sobre l'economia i el "mercat nacional" és l'intent de compensar-ho tot cercant més control, agència i poder sobre la "cultura nacional". De fet, si repassem els esdeveniments

70. Significativament, una prohibició a les Canàries que data del 1991 no ha despertat reaccions comparables.

71. Furamoli, Marc. *El Estado cultural. Ensayo sobre la nueva religión moderna*. Barcelona: Acantillado, 2007.

72. Llobera, Josep R. "El dios de la modernidad...".

73. Hi vam dedicar dues conferències. La primera, a l'Ateneu Barcelonès el dissabte 20/10/2012, dins del cicle organitzat pel Liceu Maragall *Moviments culturals i postcolonials*, i la segona, el 30/10/2012, a la Faculdade de Direito de la Universidade Federal de Goiás (Goiânia, Brasil), dins del Programa de Pós-graduação dos Direitos Humanos, Constitucionalismo e Filosofia Política.

de les darreres dècades, descobrim que aquesta tendència ja existia i fins i tot ja havia estat detectada i diagnosticada.

Ja el 1993, Samuel P. Huntington va preveure que l'ordre geopolític mundial post-Guerra Freda s'havia desplaçat de la lluita entre models econòmics oposats a un únic model econòmic (com havia predit Francis Fukuyama el 1989), fenomen acompanyat d'un creixent agonisme cultural i civilitzatori. Diu Huntington:

El tema central d'aquest llibre és el fet que la cultura i les identitats culturals, que en el seu nivell més ampli són identitats de civilització, estan configurant les pautes de cohesió, desintegració i conflicte en el món de la postguerra freda.⁷⁴

Cal apuntar que, malgrat la brutal crisi actual i l'augment d'indignació que provoca, s'ha estès un considerable escepticisme sobre la viabilitat de propostes altermundistes, dels indignats i també dels moviments revolucionaris marxistes que fa uns anys semblaven molt més plausibles. Per molt que ho lamentem, en els darrers anys ha augmentat la percepció que un canvi radical i global de mode de producció (del capitalisme neoliberal a una altra cosa) és, ara per ara, una hipòtesi molt poc plausible, malgrat que sigui molt desitjable.

Creiem que, en molts sentits, l'actual sensació d'inevitabilitat, de manca d'escapària i de gàbia sense sortida davant del capitalisme turboglobalitzat i neoliberal s'aproxima al que explicava Max Weber quan parlava de la "capsa de ferro":

Nosotros *tenemos* que serlo. [...] Este poderoso cosmos del orden económico moderno que, amarrado a las condiciones técnicas y económicas de la producción mecánico-maquinista, determina hoy con fuerza irresistible el estilo de vida de todos cuantos nacen dentro de sus engranajes. [...] El destino [...] lo] ha convertido en férrea envoltura.⁷⁵

És significatiu que els Estats-nació derivin en "Estats culturals" precisament quan s'estén el desànim davant d'un canvi radical en el capitalisme neoliberal turboglobalitzat, convertit en pensament únic que exclou tota "altra" cultura. Una mica ridículament, però amb perill evident, els Estats-nació imposen internament una total unitat cultural sense matisos,⁷⁶ mentre que externament lluiten entre si defensant diferències culturals purament cosmètiques, sota un hegemònic Pensament Únic que redueix la diversitat cultural a parcs tematitzats. Llavors, els vells

74. Huntington, Samuel P. *El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial*. Barcelona: Paidós, 2005: 20.

75. Weber, Max. "Ensayos sobre...": 199.

76. I que a alguns se'ls ha resistit durant segles.

Estats-nació es reciclen en lluent "Estats culturals", precisament quan esdevé impossible la construcció d'un món alternatiu a l'hegemònic, quan l'altermundisme sembla catatònic per la força de la crisi post-2008 i quan semblen confirmar-se els auguris que van des de "la fi de les ideologies", de Daniel Bell, fins a "la fi de la història", de Francis Fukuyama.

Seguint aquesta perversa tendència, fins i tot es proclama "el xoc de civilitzacions"⁷⁷ o la seva cara amable i políticament correcta de "l'aliança de civilitzacions", quan en el fons ja només una única civilització és possible: la turboglobalitzada i neoliberal. Sota aquest Pensament Únic mundial, uns Estats-nació cada vegada amb menys agència derivaran en gelosos "Estats culturals", sense adonar-se que la tendència amb què col·laboren redueix les "cultures nacionals" a meres tematitzacions convenientment "escapçades", sense autèntiques diferències, diversitats ni especificitats. Però, això sí, els oferiran la coartada "culturalista" perquè pervisquin sota la forma "d'Estats culturals"; hi concentraran la seva agència, alhora que abandonaran progressivament (*i culpablement*) les esferes econòmica i financera a les regles omnipresents dels mercats.

Si es confirma la deriva apuntada, serà inevitable tornar a concentrar l'atenció en els drets humans culturals i la protecció de les minories ètniques i culturals. Dins d'una conflictivitat més forta i generalitzada al voltant de la cultura, tota minoria o cultura minoritzada i sense Estat propi difícilment superarà aquest nou embat. Encara que —en darrer terme— sembla que aquest procés no deixarà cap cultura o civilització vencedora que no sigui el Pensament Únic que hem esbossat.⁷⁸

Sembla doncs que avui pot reiterar-se i aprofundir-se l'holocaust cultural i civilitzatori de la colonització i l'imperialisme⁷⁹, ja que —cal advertir-ho— la turboglobalització monàdica actual ja no deixa cap espai lliure. La cultura o civilització mundial de demà sembla que serà única i estrictament resultant del Pensament Únic neoliberal hegemònic, precisament per (i no *malgrat*) la crisi post-2008, que —paradoxalment— ha bloquejat qualsevol intent fort de revolució, canvi o reforma.

77. Huntington, Samuel P. "El choque de civilizaciones...".

78. Mayos Gonçal. *Macrofilosofia de la globalización y del pensamiento único. Un macroanálisis para 'empoderamiento'*. Madrid: Editorial Académica Española, 2012: 30.

79. Parlant d'aquestes qüestions amb Paulo Roberto Cardoso, doctorand del professor Joaquín Carlos Salgado de la UFMG, em va comentar que generals brasilers i —per a la meua sorpresa— també espanyols estaven inscrivint les seves anàlisis geopolítiques en perspectives similars. Recordant la famosa tesi de Clausewitz —la pau o la diplomàcia és la continuació de la guerra "per altres mitjans"—, Paulo Roberto sosté que el tradicional sistema de defensa militar ja no és suficient per a les noves formes de dominació del present, i es proposa pensar una tesi de "defensa cultural". Evidentment encara l'ha de redactar i no necessàriament estic d'acord amb ell, però, en tot cas, és un signe dels temps i un argument important a favor de la tesi que aquí apunto.

Els Estats-nació i les institucions internacionals semblen haver pres bona nota —almenys implícitament— d'aquestes idees, ja que, *de facto*, actuen en conseqüència. I la deriva en “Estat cultural” no és —com hem dit— cap autèntica alternativa. A més, l'Estat cultural no ha de ser necessàriament més pacífic, tolerant i pluralista que els Estats-nació tradicionals o els Estats poiètics, de classe o colonials. I més quan s'ha trencat totalment l'equilibri bipolar que va caracteritzar la Guerra Freda i que —certament— va ajudar a fomentar els sacrificis que van generar els Estats de dret i del benestar contemporanis.

Al contrari, si esdevé pràcticament impossible la politització profunda de l'economia i es perd, de manera generalitzada, la confiança que “un altre món és possible”, no ens ha d'estranyar la tendència que hem esbossat. Estats i partits polítics tendiran a claudicar generalitzadament davant els fluxos econòmics, financers i tecnològics internacionals, alhora que reforçaran els seus esforços —gairebé en exclusiva— en confrontacions com les culturals i populistes. Cal preveure doncs que, a mesura que els Estats, partits polítics i altres institucions siguin cada vegada més impotents, “convidats de pedra” dels “mercats”, la seva acció pretesament “política” es redueixi als àmbits i les agències que els resten: molt especialment els culturals.

No ens ha d'estranyar, doncs, que les tesis de l'“Estat cultural” d'André Malraux i d'altres⁸⁰ s'estiguin recuperant acceleradament avui en els centres de poder. Hem d'estar previnguts perquè el noble terme “cultura” no torni a ser usat en contra del sentit humà d'aquesta. Com avisava lúcidament Walter Benjamin: “No hi ha document [podríem dir encara més generalitzadament: manifestació] de cultura que no ho sigui alhora de barbàrie.”⁸¹

Bibliografia

- Anderson, Benedict. *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Catarroja: Afers/Universitat de València, 2005.
- Arendt, Hannah. *Los orígenes del totalitarismo*. Madrid: Taurus, 1974.
- Bauman, Zygmunt. *Modernidad líquida*. México: FCE, 2010.
- Beck, Ulrich. “Vivir en la sociedad del riesgo mundial / Living in the world risk society”. *Documentos CIDOB Dinámicas interculturales*, 8 (julio 2007). Barce-

- lona: Fundació CIDOB i Beck, Ulrich. *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 2006.
- Beck, Ulrich. *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*, Barcelona: Paidós, 2006.
- Benjamin, Walter. *Angelus Novus*. Barcelona: Edhasa, 1971.
- Berardi, F. (2004) *Il sapiente, il mercante, il guerriero. Dal rifiuto del lavoro all'emergere del cognitariato*, Roma: DeriveApprodi.
- Berardi, Franco. *La fábrica de la infelicidad*, Madrid: Traficantes de Sueños, 2003.
- Billig, Michael. *Nacionalisme Banal*. València: Universitat de València i Afers, 2006.
- Boltansky, Luc i Chiapello, Éve. *El nuevo espíritu el capitalismo*, Madrid: Akal, 2002.
- Borges, José Luiz. “La Era de la Justicia. Derecho, Estado y límites a la emancipación humana, a partir del contexto brasileño”. *Astrolabio: Revista Internacional de Filosofía*, 11 (2010): 75-85.
- Crosby, Alfred W. *La medida de la realidad. La cuantificación y la sociedad occidental 1250-1600*, Barcelona: Crítica, 1998.
- Castells, Manuel. *Comunicación i poder*. Barcelona: Editorial UOC, 2009.
- Cipolla, Carlo M. *Las máquinas del tiempo y de la guerra. Estudios sobre la génesis del capitalismo*, Barcelona: Crítica, 1999.
- Cipolla, Carlo M. *Educación y desarrollo en Occidente*, Barcelona: Ariel, 1970.
- Davidson, James i Yates, Joshua. “A la vanguardia de la globalización. El mundo de los globalizadores estadounidenses” a P. Berger i S. Huntington (eds). *Globalizaciones múltiples. La diversidad cultural en el mundo contemporáneo*. Barcelona: Paidós, 2002.
- Diamond, Jared. *Armas, gérmenes y acero. Breve historia de la humanidad en los últimos trece mil años*. Barcelona: Debate, 2006: 522.
- Duby, George. *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*. Madrid: Siglo XXI (2a ed. ampliada), 1999.
- Elias, Norbert. *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. México: FCE, 1987.
- Foucault, Michael. *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.
- Foucault, Michael. *La voluntad de saber*. México: Siglo XXI, 1978 i Foucault, Michael. “Hacer vivir y dejar morir: la guerra como racismo”. *Archipiélago*, 7 (1976): 75-93.
- Fumaroli, Marc. *El Estado cultural. Ensayo sobre la nueva religión moderna*. Barcelona: Acantilado, 2007.
- Fukuyama, Francis. “El futuro de la historia”. *Foreign Affairs*. January/February, 2012.
- Fukuyama, Francis. *La construcción del Estado: hacia un nuevo orden mundial en el siglo XXI*. Barcelona: Ediciones B, 2004.
- Fukuyama Francis. *El fin de la Historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta, 1992.

80. Fumaroli, Marc. *El Estado cultural. Ensayo sobre la nueva religión moderna*. Barcelona: Acantilado, 2007.

81. Benjamin, Walter. *Angelus Novus*. Barcelona: Edhasa, 1971: 81.

- Furamoli, Marc. *El Estado cultural. Ensayo sobre la nueva religión moderna*. Barcelona: Acanalado, 2007.
- Gellner, Ernest. *Naciones y nacionalismo*. Madrid, Alianza: 2003.
- Gellner, Ernest. *Nacionalisme*. València: Afers - Univ. València, 1998.
- Gellner, Ernest. *El arado, la espada y el libro. La estructura de la historia humana*. Barcelona: Península, 1994.
- Giddens, Anthony. *Consecuencias de la modernidad*. Madrid: Alianza, 1994.
- Giddens, Anthony et al. *Las consecuencias perversas de la modernidad: modernidad, contingencia y riesgo*. Barcelona: Anthopos, 1996.
- Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence. Contemporary Critique of Historical Materialism*. Cambridge: Polity Press, 1985: volum II.
- Gille, Bertrand. *La cultura técnica en Grecia. El nacimiento de la tecnología*. Barcelona: Granica, 1995.
- Goody, Jack. *Capitalismo y modernidad: el gran debate*. Barcelona: Crítica, 2005.
- Greenfeld, Liha. *Nacionalismo. Cinco vías hacia la modernidad*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2005: 38.
- Hall, Jonh A. *Poderes y libertades. Las causas y consecuencias del auge de occidente*. Barcelona: Península, 1988.
- Hirschshman, Albert O. *Las pasiones y los intereses. Argumentos políticos a favor del capitalismo previos a su triunfo*. Barcelona: Península, 1999.
- Hobsbawm, Ervin i Ranger, Terence (Eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Huntington, Samuel P. *El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial*. Barcelona: Paidós, 2005: 20.
- Innerarity, Daniel. "La sociedad del desconocimiento" G. Mayos i A. Brey (Eds.). *La sociedad de la ignorancia*. Barcelona: Península, 2011.
- Levi, Primo. *Si esto es un hombre*. Barcelona: El Aleph, 2003.
- Llobera, Josep R. *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*. Barcelona: Anagrama, 1996.
- Luttwak, Eduard. *Turbocapitalismo. Quiénes ganan y quiénes pierden en la globalización*. Barcelona: Crítica, 2000.
- Mann, Michael. *Las fuentes del poder social. Una historia del poder desde los comienzos hasta 1760 d.C.* Madrid: Alianza, 1991: volum I i Mann, Michael. *Las fuentes del poder social. El desarrollo de las clases y los Estados nacionales 1760-1914*. Madrid: Alianza, 1997: volum II.
- Marcus, Greil. *Rastros de carmín. Una historia secreta del siglo XX*. Barcelona: Anagrama, 1993.
- Marcuse, Herbert. *Razón y revolución*. Madrid: Alianza Editorial, 1971.
- Marks, Rober. *Los orígenes del mundo moderno. Una nueva visión*. Barcelona: Crítica, 2007.

- Mayos, Gonçal. *Filosofía para indignados. Selección de la Internacional Situacionista*. Barcelona: RBA, 2013.
- Mayos, Gonçal. *Macrofilosofía de la globalización y del pensamiento único. Un macroanálisis para 'empoderamiento'*. Madrid: Editorial Académica Española, 2012.
- Mayos, Gonçal. "Conocimiento y cultura, ¿Agentes de barbarie?" a Y. Onghena i A. Vianello (Coords.). *Políticas del conocimiento y dinámicas interculturales. Acciones, Innovaciones, Transformaciones*. Barcelona: United Nations University i Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), 2012.
- Mayos, Gonçal i Brey, Anthoni. *La sociedad de la ignorancia*. Barcelona: Península, 2011.
- Mayos, Gonçal. "Baudrillard i la societat simulacre". *Barcelona Metropolis. Revista de Información y Pensamientos Urbanos*, 2010: 36-39.
- Mayos, Gonçal. "La raó d'Estat: raó o desraó?" a Ll. Alegret (Ed.). *Filosofía i política, ara*. Barcelona: La Busca, 2004: 75-102.
- Mayos, Gonçal. *A-R-J. Turgot. Discursos sobre el progreso humano. Edición, estudio preliminar, traducción y notas de Gonçal Mayos*. Madrid: Tecnos, 1991.
- McNeil, William. *La búsqueda del poder. Tecnología, fuerzas armadas y sociedad desde el 1000 d.C.* Madrid: Siglo XXI, 2008.
- McNeil, William i Mc Neil, John, R. *Las redes humanas. Una historia global del mundo*. Barcelona: Crítica, 2004.
- Mezzadra, Sandro. *Estudios poscoloniales. Ensayos fundamentales*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2008.
- Nozick, Robert. *Anarquía, Estado y utopía*. México: FCE, 1999.
- Pounds, Norman. *La vida cotidiana. Historia de la cultura material*. Barcelona: Crítica, 1992: 13.
- Ripalda, Josep Maria. *La nación dividida. Raíces de un pensador burgués: G. W. F. Hegel*. México: FCE, 1978.
- Sassen, Saskia. *Territorio, autoridad y derechos. De los ensamblajes medievales a los ensamblajes globales*. Buenos Aires: Katz, 2010.
- Sen, Amartya. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Thompson, John B. *Los media y la modernidad. Una teoría de los medios de comunicación*. Barcelona: Paidós, 2003.
- Valls, Ramon. *Ética para la bioética y a ratos para la política*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- Valls, Ramon. *Ética para la bioética y a ratos para la política*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- Vidal, Gore. *La invención de una nación. Washington, Adams y Jefferson*. Barcelona: Anagrama, 2004.
- Wallerstein, Immanuel. *El Moderno sistema mundial en 4 volúmenes: (1979)*. Vol. I La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el

siglo XVI (1974). (1984) vol II. El mercantilismo y la consolidación de la economía-mundo europea, 1600-1750. (1998) vol III. La segunda era de gran expansión de la economía-mundo capitalista, 1730-1850. (2011) vol IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914, California, University of California Press.
Weber, Max. *Ensayos sobre sociología de la religión I*. Madrid: Taurus, 1992.

Consciència nacional i consciència històrica. Els principals relats de la història de Catalunya en el catalanisme contemporani

Joaquim Capdevila
Universitat de Lleida

1. 'Mons possibles' i 'relats' com a marcs de representació i comprensió de la realitat social

Recrear la realitat social, representar-la en termes simbòlics i sintètics, és quelcom fonamental per poder abastar-la, comprendre-la i manipular-la. Aquesta facultat cognitiva ha estat un fenomen del tot essencial del desenvolupament antropològic i civilitzatori de les societats humanes des de la prehistòria. En aquesta recreació de la realitat social hi han tingut —i hi tenen— una incidència fonamental un conjunt d'estructures simbòliques. Aquestes, de naturalesa mental i cognitiva, tenen en comú el seu caràcter social —de producte de l'arbitri, del consens i de la tradició socials a partir d'unes experiències comunes—, la seva condició tipificada, —de marcs de sentit de caràcter generalista—, i la seva naturalesa eminentment icònica que en facilita la reducció i reproducció en forma de símbols i metàfores emblemàtics. Pel que fa aquestes estructures simbòliques, i en virtut de l'objecte d'aquest estudi, volem destacar-ne dos: els "mons possibles" o els marcs interpretatius o "relats".

Els mons possibles són, en efecte, una estructura cognitiva i simbòlica.¹ Es tracta d'una de les estructures fonamentals pel que fa a la representació de la realitat so-

1. El desenvolupament que fem de "món possible" parteix de les definicions del concepte elaborades a: Eco, Umberto. *Lector in fabula. La cooperació interpretativa en el text narratiu*. Barcelona: Gedisa, 1993: 173, 181-187. Pericot, Jordi. *La imatge en context*. Bellaterra: Publicacions de la UAB, 2002: 61-84. D'altra banda, també hem tingut en compte la noció de "mons" en virtut dels quals, segons N. Goodman, els humans organitzem la nostra experiència del món. A partir d'un enfocament cognitivo-constructivista, Goodman formula que les persones, a través de la literatura, l'art, les ciències, el